

Часопис / *Journal*

◇ ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ◇
◇ *Economics of Agriculture* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Научно друштво аграрних економиста Балкана, Београд
The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Đojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Владимир ГРБИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Весна ПОПОВИЋ	Др Алевтина ЛИТВИНОВА АЛЕКСАНДРОВНА, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, Российская Федерация
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2972-848; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2972-858; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

Год./Vol. LV, бр./N° 2 (139-235), 2008.

БЕОГРАД / BELGRADE

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF AGRICULTURE

55.

Београд, април-јун, 2008. године
Belgrade, April-June, 2008

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / *EDITORIAL COUNCIL*

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за пословне студије, Вршац
др Богдан БУЛАТОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Биљана ВЕЉКОВИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Милутин ЂОРОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ђорђи ЂОРЂЕСКИ	Факултет за пољопривреду и исхрану Скопље
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ковиљко ЛОВРЕ	Економски факултет, Суботица
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
Viktor MANOLE, Ph.D.	Academy of Economic Studies, Bucharest Romania
др Петар МАРКОВИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Горан ПОПОВИЋ	Економски факултет, Бања Лука
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
др Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

Белешке / Notes

Тираж:

250 примерака

Штампарија:

DIS PUBLIC, Д.О.О., Београд, Браће Јерковић 111/25,
тел./факс: 011/39-79-789

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE**

CONTENT

Z. Njegovan CRITICAL FRAMEWORK-CONDITIONS FOR STRATEGIC DEVELOPMENT PROGRAMMING	139
Blaženka Popović, Radojka Maletić GROUPING OF MUNICIPALITIES OF THE REPUBLIC OF SERBIA BASED ON DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM AGROBUSINESSES	151
B. Vlahović, S. Stevanović, A. Puškarić SWOT ANALYSIS OF VEGETABLE AND PROCESSED VEGETABLE EXPORT	163
M. Jovanović THE SIGNIFICANCE OF BIOGAS PRODUCTION ON THE AGRICULTURAL FARMS IN VOJVODINA	177
S. Ivanović, Lana Ivanović, S. Bratić INFLUENCE OF CATTLE PRODUCTION TYPE TO INVESTMENTS IN CONTEMPORARY HOUSING AND EQUIPMENT (RESULTS OF QUESTIONNAIRE)	189
Mariana Bran, Iuliana Dobre, R. Voicu MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ECOSYSTEM FROM DETRIMENT AREA. CASE OF STUDY – BACĂU	197
Mirjana Savić, I. Đurić GEOGRAFIC INDICATIONS OF ORIGIN OF AGRICULTURAL AND FOOD PRODUCTS	207
Report of International Scientific Meeting STATE, POSSIBILITIES AND PERSPECTIVES OF RURAL DEVELOPMENT ON AREA OF HUGE OPEN-PIT MININGS	219
Review of the book NATURAL RESOURCES: Economics-Ecology-Management	229
Reporting MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT (III) – Rural Development and (none)limited resources -	233

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ**

САДРЖАЈ

З. Његован ОПШТИ КРИТИЧКИ УСЛОВИ ЗА ПРОГРАМИРАЊЕ СТРАТЕШКОГ РАЗВОЈА	139
Блаженка Поповић, Радојка Малетић ГРУПИСАЊЕ ОПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ОСНОВУ РАЗВИЈЕНОСТИ МСП У АГРОБИЗНИСУ	151
Б. Влаховић, С. Стевановић, А. Пушкарић SWOT АНАЛИЗА ИЗВОЗА ПОВРЋА И ПРЕРАЂЕВИНА	163
М. Јовановић ЗНАЧАЈ ПРОИЗВОДЊЕ БИОГАСА НА ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА ВОЈВОДИНЕ	177
С. Ивановић, Лана Ивановић, С. Братић УТИЦАЈ ТИПА ГОВЕДАРСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ НА ИНВЕСТИЦИЈЕ У САВРЕМЕНЕ ОБЈЕКТЕ И ОПРЕМУ (резултати анкетног снимања)	189
Mariana Bran, Iuliana Dobre, R. Voicu УПРАВЉАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ЕКОСИСТЕМОМ СА ОДРЕЂЕНОГ ПРОСТОРА СТУДИЈА СЛУЧАЈА – ВАСЉУ	197
Мирјана Савић, И. Ђурић ГЕОГРАФСКЕ ОЗНАКЕ ПОРЕКЛА ПОЉОПРИВРЕДНИХ И ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА	207
Извештај са међународног научног скупа Бања Врујци СТАЊЕ, МОГУЋНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА НА ПОДРУЧЈУ ВЕЛИКИХ ПОВРШИНСКИХ КОПОВА	219
Приказ монографије ПРИРОДНИ РЕСУРСИ: Економија-Екологија-Управљање	229
Обавештења МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ (III) - рурални развој и (не)ограничени ресурси -	233

CRITICAL FRAMEWORK-CONDITIONS FOR STRATEGIC DEVELOPMENT PROGRAMMING

Z. Njegovan¹

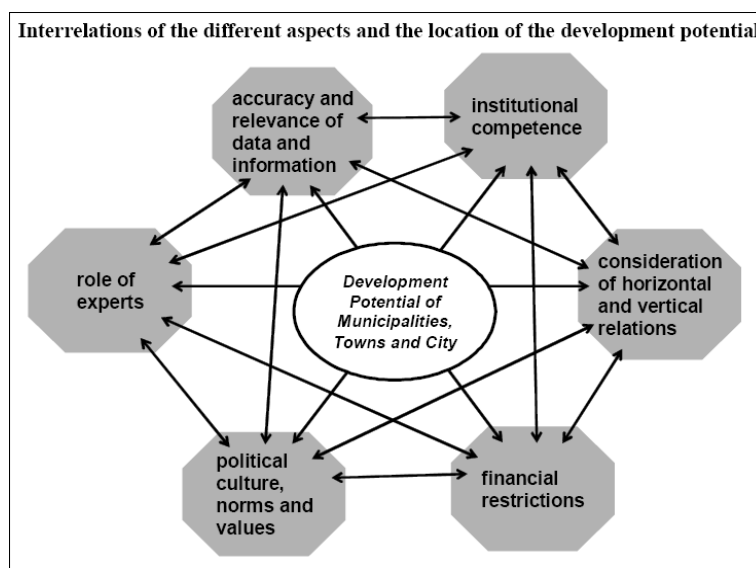
Abstract: Local development is multifunctional and complex process which incorporates different aspects like creation of planning and management methodology mainly through construction of relevant data base, key performance indicators, diagnostics reports, strategic action plans, generation of project ideas and proposals as well local development program implementation. It also incorporates a process of monitoring and evaluation of local development initiatives as well as connectivity with overall regional and macro-economic policies. So in the paper are specifically analyzed and discussed critical framework-conditions for strategic development programming which has been appeared in West Balkan Countries, Republic of Croatia and Serbia during the regional and local development projects implementation. The main critical framework conditions regards to Impediments on a Local level connected with different structures which led to different experiences, successes and problems; Accuracy and relevance of data and information; Institutional competence; Consideration of horizontal and vertical relations of local community which neglect their required active role in the development process; Financial restrictions as a considerable bottleneck for successful development planning upon unstable resource flow; Political culture norms and values; and The role of external experts and improvement of the above mentioned aspects which will enhance the situation of development planning at the local level in a sustainable manner. So any interventions must consider these interdependencies and the technical assistance in the field of local or regional development based on long term involvement. It is also concluded that the success of development efforts of the subordinated administrative levels depends to a high degree on adequate framework-conditions, which have to be formed and fostered at the superior level.

Key words: local development, strategic development programming, institutional structures, critical framework-conditions, sustainability

¹ Professor Zoran Njegovan PhD, University of Novi Sad, Agricultural Faculty, Novi Sad, Republic of Serbia; e-mail: njegovan@polj.ns.ac.yu

Impediments at the Local Level

Any sustainable development requires adequate structural conditions to initiate and to foster the development process, to realize development efforts and business investments. The existing extent of such conditions in Croatia², at this time at the local level as the main operational level in a decentralized political and administrative system, can be portrayed as being mostly inadequate and unsuitable. Though the will of quite a number of decision-makers and, moreover, professionals to start a sustainable development process is present, very often the existing conditions leave them helpless. This leads to ad-hoc-activities, non-transparent decision-making processes, financial insecurities, cementation of personalized and thus weak communication structures, hesitation to take final responsibility, etc. Because of the deficiencies in crucial fields, the local authorities are in a position, which can be described well by the summary: "... because they can't do what they should do!"

Source: Project "Consultancies in the Regional Development Planning in Croatia"

Just to mention the most crucial aspects responsible for a widespread poor performance of development policy in Croatia, development measures at the local level are implemented very often:

² Within the Project "Consultancies in the Regional Development Planning in Croatia" co-operation was started with several municipalities and cities.

1. without proper planning
2. without sufficient implementation capacities (institutional organization as well as explicit and implicit knowledge)
3. without financing calculations considering the real costs (esp. operational costs)
4. without the support of the different actors
5. driven by short-term political purposes

These findings derive from experiences made and lessons learned and show interrelations of the different aspects and the location of the development potential on the local level (picture).

As one can easily see, a wide range of components is affected, which shows clearly the necessity to consider improvements in many different areas, when talking about fostering the decentralization process.

Accuracy and relevance of data and information

The base for any development planning is accurate and relevant data and information available for the respective planning level. Without an accurate and relevant data and information base, proper planning is simply not possible, because no analysis can be done to the necessary detailed extent and quality. As a matter of fact, the situation in general reflects a low level of quantitative and qualitative information. Less surprising, this fact is - on an abstract level - well-known and accepted by the actors. More surprisingly is the situation in practice that the actors are convinced, even without disposing on reliable and traceable data and information, to be well informed on the relevant structures and the situations on site. Further investigations result very often in the perception that the “good knowledge of the structures and the situations” describe more a subjective picture or a status, which is considerably out-dated.

The lack of accurate data and information prevents the necessary clarification of the real and actual situation. These circumstances are taken as a “shield” by many experts, because it is not or to a limited degree possible only to furnish the proof on the incorrectness or correctness of the picture produced by the experts. This leads to a neglecting of recent developments in economic, and even more important, in social and ecological conditions, causing the elaboration of wrongly focused, hardly feasible concepts.

The preparation of an appropriate statistical base asks for efforts, not only at local but also at central level, mainly in the provision of necessary institutional, methodological and financial means. Experiences show that data do exist

somewhere and somehow, but are not accessible, not easy to process and no clear responsibility for the management of these data are given. As a consequence, planning is very often based on subjectively defined structures and relies on outdated information. The serious identification of visions, objectives and priority measures is difficult and neglects the factual development opportunities and development barriers.

Institutional competence

Formerly in the countries like Croatia and Serbia, the performance and operations of institutions were not assessed. Governmental and administrative but also par-a-state institutions were established according to a “felt need”. What they did and how they did it, was more or less not questioned. Whenever a problem arose, the establishment of another institution (department, company, centre, etc.) was one of the first “solutions”. Even today, in many municipalities and counties a priority step is the formation of a development agency, entrepreneurial centre or similar institutions. In many cases, institutions operated without clear profiles, supervision and cost-efficiency-control. As a result, at each level a remarkable number of public institutions exist. Thorough analyses, however, bring to light the low competence of the existing institutions.

Organizational, personnel and financial management as well as quality management do not exist adequately, if at all. Decision-making procedures follow person-oriented objectives. Very often, weal and woe of the performance depends on individual persons, who try to keep and strengthen their individual position. A phenomenon, which occurs on all levels, but shows extremely negative consequences at the local level, is the hesitation of many persons in responsible position to really take on their responsibilities. Measures are not implemented, because the respective person in charge is not willing to cut the necessary decision and this means to take also the responsibility for failures. This hesitation is caused by little competence to prepare a decision properly and by a decade-long behavior that an official position serves first of all personal interests, what usually excludes the responsibilities for difficult decisions.

Another fundamental requirement of a well functioning administration or public / par-a-state institution is widely neglected until now: The top-management should delegate tasks and activities, but should keep the final responsibility. In reality, often the top-management in local governments, administration and public companies either do not delegate anything or delegate the tasks and activities and the final responsibilities to subordinated levels.

Consideration of horizontal and vertical relations

A trend can be observed that local authorities consider their role in an inadequate way, i.e. in a very formal sense. They neglect their required active role in the development process. Their role is defined by the “Law on Local and Regional Self-government”. Many authorities conceive the given responsibilities as something what happens independently from the surrounding institutional setting, because of the biased view of their role. This setting includes actors of the civil society in the respective community and, what is even more critical because of the lack of mutual relationships, to institutions in neighboring regions. As a consequence, local authorities act without much contacts and communication with other actors, which leads to the abundance of existing chances and to the neglect of a possible increase of power by forming widespread consensus. So far, there was less need for local authorities to reconsider their role and their mode of operation, because of the lack of assessment and justification of the performance of institutions.

Whereas, structured horizontal relations are marked by isolation and neglect, the vertical relations can be described as a clear subordination of the local level to the central level. Caused by many constraints (financial dependency, legal insufficiencies, low competence, etc.), it is not possible to speak of a balanced relation or even of a functioning counter-veiling-principle, which is a prerequisite for successful development planning under the conditions of decentralization.

Financial restrictions

Corresponding to the hierarchical vertical relation and with the lack of adequate by-laws regulating the practical operation of local government and administration, a considerable bottleneck for successful development planning exists, because of an unstable resource flow. The arbitrary situation in the availability of financial resources hinders the government of many municipalities to plan in detail and to implement any development measure according to the medium-term programs. The base of genuine local revenues in many municipalities is by far too weak to allow the local authorities the implementation of measures for the development of their community. The dependence on allocation out of the central budget regulates the municipal operations. But the allocation of investment support follows often procedures made out of personal intentions and interest. Moreover, the present structure of the public-finance flow (the calculation of the share of central taxes like income tax) hinders the creation of a certain competition between the municipalities. This is a precondition for the design of innovative concepts for business promotion as well as for institutional structures and therefore for economic development.

Another critical aspect is the competence of especially small municipalities in managing their financial resources. Budgeting, exploitation of existing sources, careful and development-oriented spending of resources etc. have to be optimized to widen the room for operations at the local level.

Political culture, norms and values

Decentralization is not the result of a single stroke with the pen in form of a law describing the (new) roles of the local and regional government. Effective decentralization depends on the functioning of mechanisms e.g. for the transfer of resources according to the defined responsibilities (connectivity), on competence and qualification of the human capital and, not at least, on the maturity of politicians, political parties and the civil society as a whole. This means decentralization has to grow from the bottom, supported by the preparation of adequate frame-conditions by the superior levels.

The well functioning of the decentralized society is a precondition for the fulfillment of the obligations. But the political culture as well as given norms and values of many actors at the local level hardly coincide with the requirements of successful decentralization. Joint adequate norms and values shared by the various stakeholders and interest-groups at the respective level are difficult to reach, because of the still existing personal relations of the various actors independent from the local political and administrative territory, which is to become the most important level to operate. The missing identification with the political and administrative unit, as the main channel for development, leads to a lack of broadly accepted norms and values.

A problematic phenomenon for successful strategic development planning at the local level is the existing weak political culture. Political culture stands for the ability of the politicians to fully accept the existence of political opposition as a requirement of democracy and of the necessity to coop with the various interest groups, even if contradictory positions are held. An offensive challenge by opponents and an open dispute with them – a basic principle of democratic political culture – is avoided as far as possible. The problems arising out of this political behavior are twofold:

- on the one side, what seems the easiest way in the beginning, namely the direct exclusion of opponents and their opinions and interests, in the medium and long run generally, turns out to slash back like a boomerang with much more effective impacts than a consideration in time would cause;
- on the other side, the neglect of differing opinions and interests are the base for concepts and measures, which are not based on any consensus, and thus affect the development process as a whole negatively.

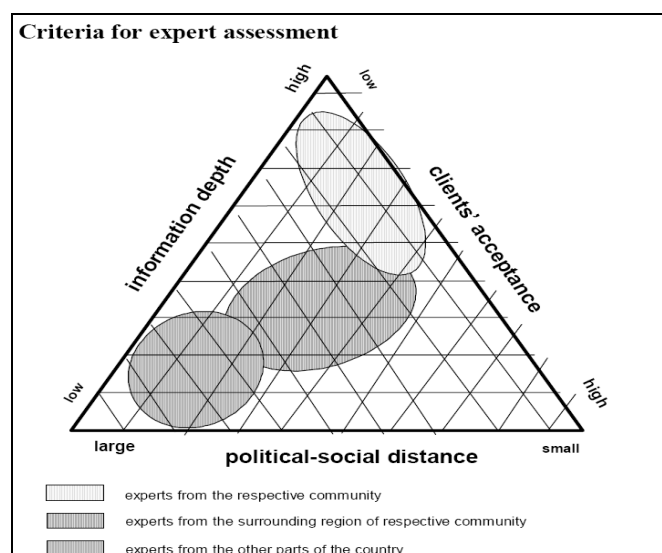
Also as a part of the political culture, the commitment of the politicians can be stated. Agreements and consensual concepts are very often not seen as issues in the responsibilities of the respective politicians. Lack of ownership hinders a consequent and coherent realization of necessary measures and initiatives.

The role of external experts

A crucial aspect in the entire process of development planning – programming, implementation and evaluation – is the role of external experts. For decades, strategies, concepts and development programs were made by experts coming from central institutions like state research institutes, universities, etc. Most of the studies were prepared, often also based on decisions of the central government, with little or even without the involvement of actors at the local level. External experts were very often accepted as “representatives” of central state institutions, dealing with academic approaches showing little consideration of the real living conditions and the interests of the local population. The elaborated concepts lacked hints for implementation, which was not seen as an obligation by these experts. A clear distinction between programming and implementation was made, basing on the involvement of different actors and different responsible authorities. The status of the external experts was more connected to the scientific competence than to consultancy competence. As a result, the products delivered were more scientific based studies than feasible development concepts based on actual and specific local structures. The backing of studies on national data and scientific theories led to ubiquitous studies showing little or sometimes no reference to the specific local situation, which should be the target area of the expertise. As a consequence, at the local level experts are often considered as somebody not really dealing in the interest of the local community, but in the interest of the superior government level. Efforts are necessary to define the role of external experts in a new light, namely to act in favor of the local level and to shift from scientific-biased studies and theory-oriented concepts to practical consultancy.

The task of the experts is to make use of the local knowledge, to assess the information, to prepare recommendations and to enable the local actors to deal with the information and the recommendations. A qualified and accepted expert, though engaged in the elaboration of specific tasks, is easily – more or less directly – approached by the local government to act as a “house and home” consultant, who is asked to advise the local government in more and more matters of various nature. The risk for the experts exists that they become “occupied” by the client: This will lead – sooner or later – to a situation, when the experts simply can not say no! As long as the responsibilities for political decisions are kept away from the expert, the situation is quite clear and unproblematic. But, if the responsibilities of political decisions are shifted to the experts (“the expert decided and we are just

following this recommendation”), the role of the experts has to be seen as very critical one. Any political involvement of experts will endanger the neutrality, the reputation, and therefore the long-term success of the consultancy.

A crucial aspect of external experts, whose impact is underestimated in many cases, is their role as “catalysts of changes”. External experts can much easier promote new ideas than local experts and can foster the acceptance of another perspective and new thinking.

Conclusions

The improvement of only one or few of the above mentioned aspects will not enhance the situation of development planning at the local level in a sustainable way. The various aspects are strongly interrelated and form a spider net with the object of the development process, the municipality, the town or the city in the centre (see Graphic Interrelations of Development Potentials). Any interventions must consider these interdependencies; technical assistance in the field of local or regional development has to be accepted as a comprehensive, integrated approach based on long term involvement. In the sum, the barriers for successful development are manifold and sustainable them-selves.

Crucial components of decentralized development planning are at present not considered or not clarified to the necessary extent. Those components are:

- o decentralization of decision making processes;

- inter-municipal cooperation;
- integration of the different fields of policy;
- co-operation of the different actors.

As a conclusion it can be summarized that at the local level the potential for structural, political and therefore economic innovations is limited. Innovation in this context should not be understood as technological innovation of whatever type; innovation stands for improvement and modernization of institutions, services, policies etc. The lack of innovation potential hinders the improvement of the situation according to the need of increased responsibilities at this level as a logical impact of decentralization. Any decentralization policy has to consider the ability of the local level to manage the requirements of the new, additional obligations. The process of development planning shows clearly that at the local level considerable system-immanent difficulties exist to respond to the political approach of decentralization. The consequences should not be to stop or even to turn back the present efforts for strengthening the local level, which is the main operational level of the various actors for (economic) development. But the consequence has to draw to reconsideration of the present framework-conditions for decentralization, to assist the municipalities in the recognition of the critical aspects and to show ways for necessary improvements. If the actors at the local level cannot bear the burden, the success of development of the municipalities and regions has to be accepted as being weak and un-certain.

One of the most interesting lessons learnt is the fact that for the time being consultancies aiming at development planning cannot be seen as an activity connected to a single step of the process. The institutional structures at the local level – government, administration as well as civil society – do not allow leaving the actors alone after finishing one step or another. Moreover, an ongoing consultancy is necessary to ensure a successful implementation of the process. Even if respective local actors (e.g. civil servants) can conduct a specific step after some training and qualification, for most local actors the consideration of next steps, their interdependencies to former and forthcoming steps, and thus the character of a planning process, is new. In general, they are unfamiliar with this planning logic.

Any consultancy dealing with strategic development planning at the local level has to consider a long-term involvement. This is also necessary to avoid that expectations are risen, which will not be fulfilled (“false promises”).

In general, the start of the consultations at the local level leads to an enormous raise in the expectations of the public, expectations which are often beyond reality and thus of feasibility. Ongoing consultancies should also try to channel expectations, to avoid an early de-motivation and to ensure a process, which is based on feasibility and appropriate procedures.

Bibliography

1. Filipović M., Njegovan Z. and Jansson B. (2003) *Training in local development: Course on agriculture cooperatives and development, manual*, UNDP, Sjenica, Serbia
2. Giddens A., (1984) *The constitution of Society*, Cambridge, Polity Press, GB
3. GTZ, Fideco and Associates (2003-2006) *Municipal support programme – Eastern Serbia, (Development of 15 Municipalities), EU financed project - European Agency for Reconstruction, Zaječar*
4. Heideman C., (1992) *Regional Planning, A "Reader"*, University of Karlsruhe, Germany
5. Njegovan Z. (2002) *Evaluation of SME development projects sustainability on the local level*, journal: Industries 1-4, Economics Institute, Belgrade
6. Njegovan Z., (2001) *Structural adjustment of Yugoslav agriculture: transition from sectoral to more rural oriented policy*, proceedings from international conference: Restructuring, Stability and Development in South-eastern Europe, Volos, Greece
7. Pejanovic R., Njegovan Z., Tica N. (2007) *Transition, Rural Development and Agrarian Policy*, University of Novi Sad, Agronomic Faculty, Novi Sad, Serbia
8. Ostrom N. and Njegovan Z. (2003) *Topola Rural Development Project, QG progress reports on the first pilot rural development project in Serbia - SIDA (monitoring and evaluation of the project)*, Stockholm, Sweden
9. Segerros M., Hunt R., Njegovan Z., (2001) *Study of the Rural and Agricultural Sector Serbia/Montenegro*, Scandiaconsult Natura, Stockholm, Sweden
10. World Bank (2002) *Report on Rural Development in the Republic of Serbia*, Washington DC, USA

Примљено: 10.04.2008.

Одобрено: 08.09.2008.

УДК: 631.153

**ОПШТИ КРИТИЧКИ УСЛОВИ ЗА ПРОГРАМИРАЊЕ
СТРАТЕШКОГ РАЗВОЈА**

Проф. др Зоран Његован
Пољопривредни факултет, Нови Сад

Апстракт: Локални развој представља мултифункционални и комплексни процес који укључује различите аспекте као што су креирање методологије планирања и управљања базираној на релевантним информацијама и подацима, дијагностичким извештајима, стратешким акционим плановима, генерирању пројектних идеја и предлога као и програма имплементације. Такође ту се подразумева и процес праћења и евалуације локалних иницијатива и повезаност са регионалним и макроекономским политикама. Зато је у раду посебно анализирана пракса општих критичких услова за стратешко планирање и имплементацију која је уочена у пројектима оваквог карактера који су се спроводили у Републици Хтватској и Србији. Општи критички услови се односе на сметње који су на локалном нивоу повезане са различитим структурама и искуствима, успесима и проблемима који су они рађали; релевантношћу и расположивошћу информација; компетентности институција; сагледавању хоризонталних и вертикалних веза на локалном нивоу који захтевају активну улогу у развојном процесу; финансијске рестрикције као значајно ограничење развоја; политичку културу, норме и вредности; као и улогу екстерних експерата и потврђивање наведених аспеката који дају квалитет развојном планирању и имплементацији у маниру одрживости. Отуда неопходност развоја општих услова развоја на локалном нивоу појединачно али и са аспекта њихове међуусловљености.

Кључне речи: локални развој, стратешко програмирање развоја, институционалне структуре, општи критички услови, одрживост

Author's Address:

Dr Zoran Njegovan
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21000 Novi Sad
Republika Srbija
Telefon: +381 64 8465062
E-mail: njegovan@polj.ns.ac.yu

ГРУПИСАЊЕ ОПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ОСНОВУ РАЗВИЈЕНОСТИ МСП У АГРОБИЗНИСУ*

Блаженка Поповић¹, Радојка Малетић¹

Резиме. Пољопривреда је привредна грана која има посебан значај за привреду Републике Србије јер ствара око 20% бруто друштвеног производа и поседује реалне могућности за повећање обима производње и прераде пољопривредних производа. Економски потенцијал који поседује пољопривреда намеће потребу анализе стања у области малог и средњег предузетништва које треба да буде носилац будућег развоја агробизниса. Кластер анализа је метод којим ће се утврдити како се групишу општине у Републици Србији према нивоу развијености малих и средњих предузећа из области пољопривреде. Тако ће се добити увид у тренутно стање регионалне развијености овог сектора пољопривреде као и могућности за развој најнеразвијенијих општина у Србији.

Кључне речи: пољопривредна производња, мала и средња предузећа, кластер анализа, груписање општина.

1. Увод

Кластер анализа се састоји од бројних и разноврсних техника које служе за откривање структуре сложених система. Задатак јој је да елементе система групише у одређене групе (кластере) тако да елементи унутар кластера имају међусобно висок степен «природне асоцијације», а да истовремено сами

* Рад је део истраживања на пројекту: "Пољопривреда и рурални развој Србије у међународним интеграционим процесима", ИБ: 1498030Д, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије

¹ Мр Блаженка Поповић, асистент, др Радојка Малетић, ванредни професор, Пољопривредни факултет, Немањина 6, Земун, е-mail: blaza@net.yu, е-mail: maletic@agrifaculty.bg.ac.yu, тел: 2615-315/419; 2615-315/410

кластери буду «релативно удаљени» један од другог (Ковачић, 1994; Малетић, 2000; Ралевић и сарад., 1993).

Са намером да се утврди како се групишу општине у Србији према степену развијености малих и средњих предузећа у пољопривреди пошло се од једне веома сложене структуре података. За 161 општину су одређени следећи показатељи на основу тригодишњег просека (2003.-2005. год.): стална имовина, обртна средства, укупан приход, губитак, укупна добит, број запослених и број предузећа.

На тај начин је добијена полазна матрица података величине $n \times p$ односно 161×7 . Помоћу изабраних показатеља развијености малих и средњих предузећа у пољопривреди извршено је груписање општина Србије у SPSS статистичком пакету.

На основу формиране матрице података ($n \times p$) формирана је матрица блискости величине $n \times n$, односно 161×161 , а за меру одстојања узето је еуклидско одстојање

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2}$$

Након формирања матрице одстојања између општина методом просечног повезивања извршено је груписање општина у кластере.

$$D(O_i, O_j) = \sum d_{cl} / n_i \cdot n_j$$

2. Резултати истраживања

Општине у Србији су на основу примењене кластер анализе сврстане у девет група (кластера), а четири општине су остале ван кластера и то: Панчево, Нови Сад, Палилула и Лајковац (разлози објашњени у раду, Поповић и Малетић, 2007).

Први кластер чини 16 општина од којих 6 општина припада најнеразвијеним општинама Србије (Црна Трава, Медвеђа, Тутин, Босилеград, Прешево и Куршумлија), 4 општине су недовољно развијене (Блаце, Дољевац, Мали Зворник и Љубовија) и још 6 општинаи то: Прибој, Лапово, Нишка Бања, Мајданпек и Димитровград.

Други кластер чини 25 општина од којих 5 припада шумадијском округу (Рача, Баточина, Аранђеловац, Топола и Кнић), из браничевског округа је такође 5 општина у овом кластеру (Кучево, Мало Црниће, Жагубица, Жабари и Голубац), три општине из пчињског округа (Трговиште, Сурдулица и

Бујановац), две из нишавског округа (Гацин Хан и Сврљиг), из златиборског округа такође две општине (Сјеница и Пријепоље), две из јужно-бачког округа (Беоцин и Сремски Карловци) и по једна општина из расинског округа (Ћићевац), пиротског округа (Бабушница), мачванског округа (Коцељева), зајечарског округа (Сокобања), рашког округа (Нови Пазар) и једна са подручја града Београда (Барајево).

Трећи кластер чини 23 општине односно 14,3% свих општина у Србији. Издвојене општине у овом кластеру су чак из 14 округа и то: три из борског округа (Неготин, Бор и Кладово), три са подручја града Београда (Раковица, Звездара и Младеновац), две из зајечарског округа (Књажевац и Бољевац), две из поморавског округа (Параћин и Рековац), из топличког округа такође две општине (Прокупље и Житорађа), из колубарског округа две општине (Љиг и Мионица). златиборски округ је такође заступљен са две општине (Ужице и Пожега) и са по једном општином из јабланичког округа (Лебане), браничевског округа (Петровац), рашког округа (Врњачка Бања), подунавског округа (Смедеревска Паланка). нишавског округа (Ражањ), моравичког округа (Горњи Милановац) и пиротског округа (Бела Паланка).

Четврти кластер чини 15 општина и то углавном из Централне Србије. Из поморавског округа у овај кластер су сврстане три општине (Свилајнац, Деспотовац и Ћуприја), из златиборског округа такође је заступљено три општине (Косјерић, Бајина Башта и Нова Варош), јабланички округ је заступљен са две општине (Власотинце и Бојник), из Војводине само једна општина и то из јужно-бачког округа (Тител), и по једна општина из расинског округа (Брус), браничевског округа (Велико Градиште), колубарског округа (Осечина), мачванског округа (Владимирци), рашког округа (Рашка) и једна општина са подручја града Београда (Лазаревац).

Пети кластер. Пету групу чини 19 општина. Три општине су из северно-банатског округа (Кањижа, Сента и Бела Црква), по две општине из следећих округа: јужно-банатског (Ковин и Опово), нишавског (Ниш и Мерошина), моравског (Ивањица и Лучани) и расинског (Александровац и Варварин). Са по једном општином у овом кластеру су заступљени следећи окрузи: подунавски (Велика Плана), мачвански (Лозница), пчињски (Врање), пиротски (Пирот), златиборски (Ариље), зајечарски (Зајечар), севено-бачки (Мали Иђош) и са подручја града Београда (Чукарица).

Шести кластер чини 18 општина, а распоред по окрузима је следећи: четири општине су из јужно-бачког округа (Бачки Петровац, Жабал, Бач и Темерин), три из северно-банатског округа (Ада, Нови Кнежевац и Чока), по две општине из сремског округа (Ириг и Пећинци) и средње-банатског округа (Нова Црња и Нови Бечеј) и по једна општина из следећих округа: западно-бачког (Апатин), браничевског (Пожаревац), мачванског (Крупањ)

колубарског (Уб), златиборског (Чајетина), пчињског (Владичин Хан) и са подручја града Београда (Савски Венац).

Седми кластер обухвата 14 општина и по углавном центре округа као што су: Крагујевац (шумадијски), Ваљево (колубарски), Чачак (моравички), Краљево (рашки), Крушевац (расински), Шабац (мачвански) и Јагодина (поморавски), затим три београдске општине (Нови Београд, Врачар и Вождовац) и још четири општине и то: Алексинац (нишки округ), Трстеник (расински округ), Богатић (мачвански округ) и Шид (сремски округ).

Осми кластер чини 20 општина које су) разврстане у 3 подгрупе (подкластера) и то А, Б и Ц: **Подгрупу А** чини 7 општина и то: две општине из јужно-банатског округа (Алибунар и Планиште) и по једна општина из следећих округа: подунавског (Смедерево), средње-банатског (Житиште), јужно-бачког (Србобран), јабланичког (Лесковац) и са подручја града Београда (Обреновац). **Подгрупу Б** чини девет општина и то: три из сремског округа (Стара Пазова, Инђија и Сремска Митровица), две са подручја града Београда (Стари Град и Гроцка) и по једна општина из следећих округа: западно-бачког (Озаци), јужно-бачког (Врбас), северно-банатског (Кикинда) и средње-банатског (Сечањ). **Подгрупу Ц** чине четири општине и то две из јужно-бачког округа (Бачка Паланка и Вршац), једна из сремског округа (Рума) и једна са подручја града Београда (Земун).

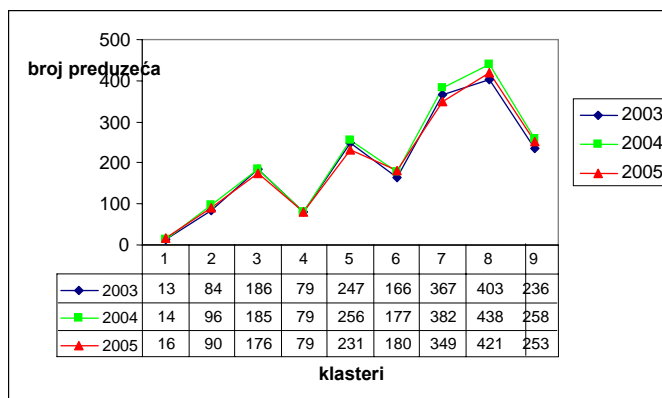
Девети кластер чини 7 војвођанских општина и то по две општине из северно-бачког округа (Суботица и Бачка Топола) и западно-бачког округа (Сомбор и Кула) и по једна општина из јужно-банатског округа (Ковачица), средње-банатског (Зрењанин) и јужно-бачког (Бечеј).

Ако погледамо кретање броја предузећа по издвојеним кластерима у посматраном периоду уочава се благи пораст 2004. год. у односу на 2003. год., а затим благи пад у 2005. години у другом, петом, седмом, осмом и деветом кластеру. Стални пораст је присутан у првом и шестом кластеру, константни пад у трећем, а непромењено стање у четвртом кластеру.

Табела 1. Структура показатеља по издвојеним кластерима

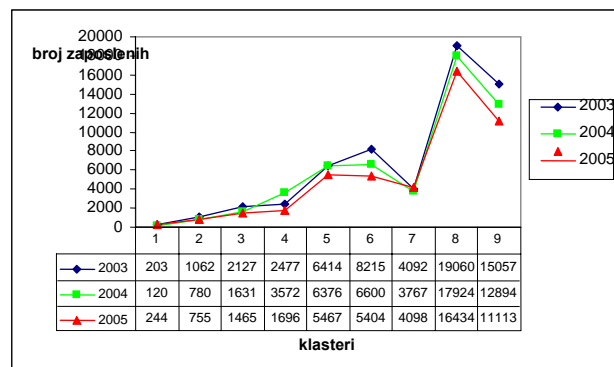
Кластер	Укупан приход		Стална имовина		Обртна средства		Губитак		Добит		Број запослених		Број предузећа	
	Износ (000 дина)	%	Износ (000 дина)	%	Износ (000 дина)	%	Износ (000 дина)	%	Износ (000 дина)	%	број	%	број	%
I	161150.8	0.1365	348755.4	0.2619	64841.09	0.1143	7085.349	0.0934	1618.419	0.0566	189	0.3118	14.3	0.7226
II	994854	0.8425	918337.7	0.6896	517455.8	0.912	62506.54	0.8236	10996.4	0.3846	865.7	1.4282	90	4.5371
III	2842750	2.4075	2216147	1.6643	1092946	1.9263	179582	2.3661	55842.58	1.9529	1741	2.8724	182.3	9.1917
IV	2320720	1.9654	4707409	3.5351	1286769	2.2679	358545.9	4.7241	12718.48	0.4448	2581.7	4.2594	79	3.9825
V	11232201	9.5124	12682583	9.5242	5203905	9.1718	504785	6.651	206393.7	7.2178	6085.7	10.041	244.7	12.334
VI	10296841	8.7203	14169118	10.641	5620549	9.9061	1311141	17.275	125451.6	4.3872	6739.7	11.12	174.3	8.7884
VII	12128027	10.271	7468406	5.6085	5167069	9.1069	471903.4	6.2177	446670.2	15.621	3985.7	6.5759	366	18.451
Σ (I-VII)	39976542	33.856	42510757	31.924	18953535	33.405	2895549	38.151	859691.4	30.064	22188.3	36.608	1150.7	58.007
VIII	30806398	26.09	48829574	36.67	15081221	26.58	3004374	39.585	643156.8	22.492	17806	29.378	420.7	21.207
IX	27698714	23.458	25276329	18.982	12801084	22.562	918739.7	12.105	789766.2	27.619	13021.3	21.484	249	12.553
ван кластера	19597782	16.597	16544557	12.424	9902249	17.453	770988.8	10.158	566876	19.824	7595	12.531	163.3	8.2339
Σ	1.18E+08	100	1.33E+08	100	56738089	100	7589652	100	2859490	100	60610.7	100	1983.7	100

Графикон 1. Број предузећа по кластерима у периоду 2003-2005. год.

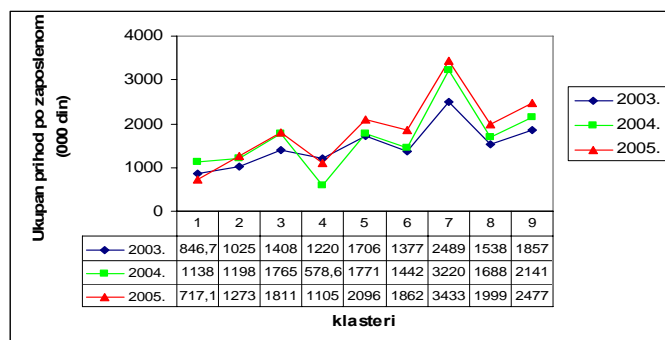
Што се тиче броја запослених учева се константно опадање са изузетком првог, четвртог и седмог кластера.

Графикон 2. Број запослених по кластерима у периоду 2003-2005. год.

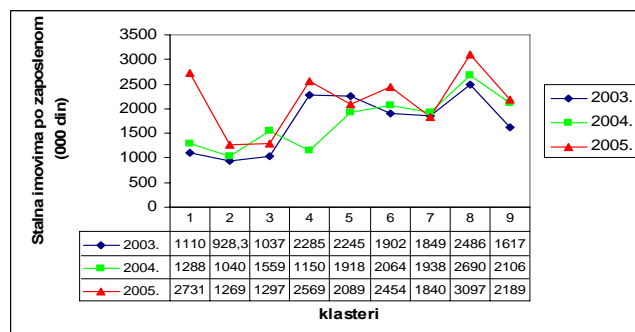
Остали показатељи су посматрани по запосленом и углавном показују тенденцију пораста по годинама. Укупан приход по запосленом је растао у посматраном периоду у издвојеним кластерима са изузетком првог и четвртог кластера.

Графикон 3. Укупан приход по запосленом у периоду 2003-2005. год.

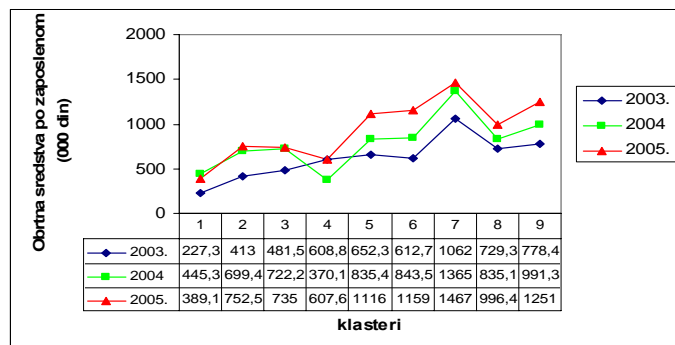
Што се тиче сталне имовине по запосленом учава се углавном пораст из године у годину са изузетком трећег кластера код кога је дошло до пада 2005. год. у односу на 2004.год. и петог кластера где је прво дошло до пада, а затим до малог пораста. Код седмог кластера се бележе минималне промене.

Графикон 4. Стална имовина по запосленом у периоду 2003-2005. год.

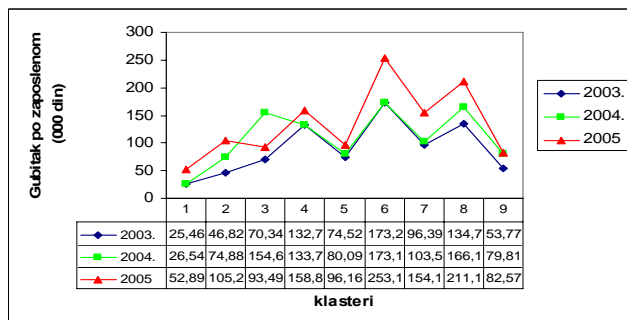
Ангажована обртна средства у посматраном периоду су имала тенденцију пораста у свим кластерима осим у првом и четвртном. У првом кластеру долази до пада нивоа ангажованих обртних средстава 2005. год. у односу на 2004. год., а у четвртном кластеру износ ангажованих средстава 2003. и 2005. год. је скоро на истом нивоу док се 2004. год. бележи пад.

Графикон 5. Обртна средства по запосленом у периоду 2003-2005. год.

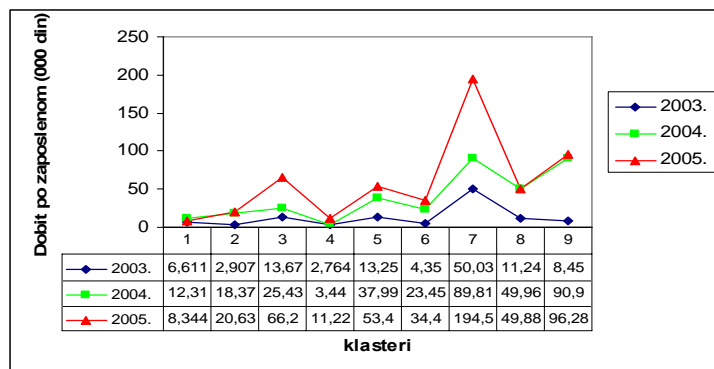
Губитак по запосленом је растао из године у годину у свим кластерима сем у трећем где је забележен пад 2005. год. у односу на 2004. годину.

Графикон 6. Губитак по запосленом у периоду 2003-2005. год.

Добит по запосленом такође има тенденцију сталног пораста у посматраном периоду сем у првом кластеру где је остварена мања добит по запосленом 2005. год. него 2004. године.

Графикон 7. Добит по запосленом у периоду 2003-2005. год.

У следећој табели је дата структура посматраних показатеља по издвојеним кластерима.

3. Закључак

Првих седам кластера обухвата 130 општина односно 80,75% свих општина у Србији, а заступљеност ових седам кластера у посматраним показатељима је далеко мања. У укупном приходу учествују са 33,86%, у сталној имовини са 31,92%, у укупно ангажованим обртним средствима заступљени су са 33,40%, остварују 38,15% укупног губитка, у добити учествују са 30,06%, док је проценат запослених у првих седам кластера 36,61% и 58,01% предузећа се налази у овим кластерима.

Општине које припадају осмом и деветом кластеру и четири општине које су ван кластера (укупно 31 општина односно 19,25% општина) имају далеко већу заступљеност у посматраним показатељима. У овим кластерима су углавном заступљене општине из Војводине и неколико београдских општина што указује на велику територијалну неравномерност у развоју малих и средњих предузећа у области пољопривреде. Развијеност малог и средњег предузетништва у Централној Србији, а посебно у јужном делу Србије је на много нижем нивоу него што је у Војводини.

Литература

1. Церанић, С., Малетић Радојка, Пауновић Тамара (2005): Трагање за чиниоцима нове политике регионалног развоја пољопривреде Србије, Економика пољопривреде, Београд, год. LII. бр.3 стр. 365-370
2. Ковачић, З. (1994): Мултиваријациона анализа, Економски факултет, Београд
3. Lakić Nada and Maletić Radojka (1997): Classification of family farms using the cluster analysis model. Review of Research Work at the Faculty of Agriculture, Vol. 42, No 2., p. 31-38, Belgrade.
4. Малетић Радојка (2000): Априорне методе у класификацији општина у Србији, Монографија, Задужбина Андрејевић, Београд.
5. Maletić Radojka and Lakić Nada (1996): Defining homogenous narrow areas in Central Serbia from the standpoint of natural and economic production conditions. Review of Research Work at the Faculty of Agriculture, Belgrade, Vol. 41, No 2, p. 185-193
6. Поповић Блаженка и Малетић Радојка (2007): Рангирање општина Републике Србије на основу развијености малих и средњих предузећа у агробизнису. Зборник радова: "Мултифункционална пољопривреда и рурални развој (II)" са међународног научног скупа, Беоцин, 06-07. децембра, 2007.
7. Ралевић, Н., Ивана Љубановић-Ралевић, Јелена Станковић и Блаженка Поповић (1993): Кластер анализа породичних газдинстава. Зборник радова Пољопривредног факултета, Вол. 38, Но 1, стр. 81-86.

Примљено: 07.04.2008.

Одобрено: 08.09.2008.

UDC: 634.1:338.3

**GROUPING OF MUNICIPALITIES OF THE REPUBLIC OF SERBIA
BASED ON DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM
AGROBUSINESSES**

Blaženka Popović, MSc, Radojka Maletić, Ph.D.
Faculty of Agriculture, Belgrade

Summary

Agriculture is branch of economy of special importance to the economy of the Republic of Serbia since it creates approximately 20% of gross national product and has realistic potentials for increase of production volume and processing of agricultural products. Economical potential of agriculture imposes the need for analysis of small and medium entrepreneurship which should be carrier of future development of agribusiness. Cluster analysis is method to determine how the municipalities in the Republic of Serbia are grouped according to the level of development of small and medium agribusinesses. Also, in this way we get insight into current condition of regional development of this sector as well as possibility for development of least developed municipalities in Serbia.

Key words: agricultural productions, small and medium businesses, cluster analysis, grouping of municipalities.

Author's Address:

Mr Blaženka Popović
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6
11080 Beograd-Zemun
Republika Srbija
Telefon: +381 11 2615-315
E-mail: blaza@net.yu

Мр Блаженка Поповић, др Радојка Малетић

SWOT АНАЛИЗА ИЗВОЗА ПОВРЋА И ПРЕРАЂЕВИНА

Б. Влаховић¹, С. Стевновић², А. Пушкарић³

Резиме. Основни циљ истраживања јесте да сагледа испољене трендове, структуру и регионалну дестинацију извоза поврћа и прерађевина од поврћа из Републике Србије. Анализа је рађена за свеже и прерађено поврће - смрзнуто, сушено (дехидрирано) и конзервисано (стерилизовано и пастеризовано) поврће. Аутори, такође, дају и предлоге који треба да допринесу повећању извоза. Извоз поврћа и прерађевина остварује тенденцију раста. У структури извоза највеће учешће има свеже поврће (26,2%), следи смрзнуто (25,2%), конзервисано (23,1%) и сушено поврће (21,2%) и остало поврће (4,3%). Одсуство маркетинг концепта привредних субјеката, значајнија помоћ државе и аграрни протекционизам развијених земаља представљају лимитирајући чинилац унапређења извоза поврћа из наше земље.

Кључне речи: поврће, извоз, дестинација, SWOT анализа.

1. Увод

Повртарска производња је веома профитабилна и могла би да, уз одговарајућу инвестициону и извозну подршку, постане најзначајнији сектор пољопривреде Републике Србије. Укупна повртарска производња у Републици Србији одвија се на око 300 хиљада хектара. У извозу треба да доминира прерађено поврће са стандардима који ће задовољавати потребе потрошача земаља увозница. У тренутној ситуацији извоз је још значајнији, јер релативно ниска куповна моћ домаћег становништва не може битије покренути замајац раста повртарске производње. Међународно тржиште пов-

¹ Др Бранислав Влаховић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Нови Сад,
е-mail: vlahovic@polj.ns.ac.yu

² Др Симо Стевановић, доцент, Пољопривредни факултет, Београд,
е-mail: simo.stevanovic@agrifaculty.bg.ac.yu

³ Мр Антон Пушкарић, Институт за економику пољопривреде, Београд

рћа и прерађевина веома је специфично и одвија се у условима сложене природе. Постоји велика затвореност појединих, пре свега, развијених земаља, односно економских групација, које користе различите врсте баријера приликом увоза (мере активне и пасивне заштите домаћег тржишта). Оне се огледају у примени класичних царинских ограничења (мада у последње време све мање), док се знатно више користе разна квантитативна ограничења, што представља нову форму мера аграрног протекционизма - стандарди квалитета, санитарни прописи и друго.

Истраживање се у потпуности заснива на тзв. "истраживању за столом" ("*desk research*"), које представља обраду примарних података уз примену стандардних статистичко-математичких метода. Основни извор података чини статистика спољне трговине Републике Србије. Временски период истраживања је од 2002. до 2006. године. У анализи је обухваћен део робног сектора "05" (*поврће и воће*), који се односи на поврће и прерађевине од поврћа, према стандардној међународној трговинској класификацији (*СМТК*).

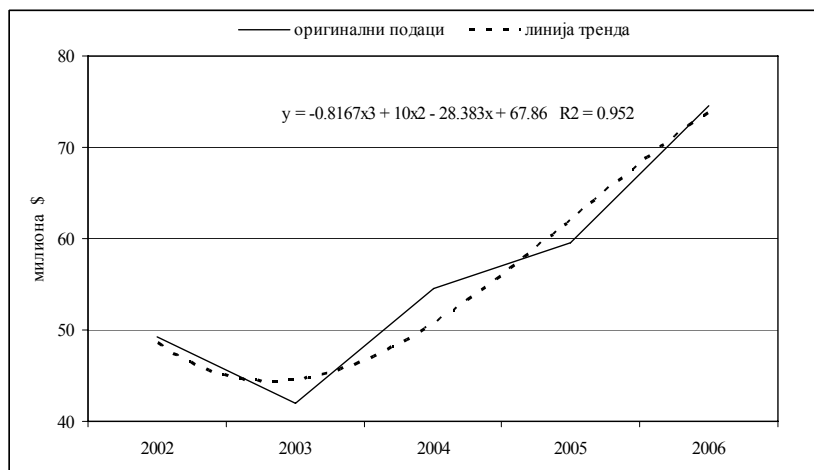
Интензитет кретања промена квантификован је израчунавањем стопе промена применом функција са најприлагођенијим линијама тренда оригиналним подацима. Стабилност извоза и увоза рачуната је применом коефицијента варијације. Најважније појаве приказане су у виду табела и графикана.

2. Резултати истраживања

2.1. Извоз поврћа

Просечан извоз поврћа за дефинисани истраживани период износио је 55,9 милиона US долара са тенденцијом значајног раста по просечној годишњој стопи од 12,1% (*графикон 1*). У посматраном периоду долази до значајних варирања извоза, на шта указује коефицијент варијације од 21,0% годишње. У почетној години истраживања (2002) извоз је износио 49,3 милиона долара, да би у последњој био већи за 24,8 милиона, када је износио 74,1 милион долара.

Графикон 1. Извоз поврћа из Републике Србије (мил. долара)
Chart 1 Vegetable export from the Republic of Serbia (mil. \$)

На извоз поврћа из наше земље деловало је читав низ фактора, од којих су најзначајнији следећи: физички обим повртарске производње, количине прерађеног поврћа, асортиман прераде, висина извозних цена и др.

Табела 1. Извоз поврћа из Републике Србије (просек 2002-2006.)
Table 1 Vegetable export from the Republic of Serbia (average 2002-2006)

Производи	Параметри		
	Просек (000 US \$)	Структура %	Стопа промене %
Свеже поврће	14.642	26,2	11,8
Смрзнуто поврће	14.103	25,2	8,4
Конзервисано поврће	12.937	23,1	22,9
Сушено поврће	11.869	21,2	3,6
Остало поврће	2.430	4,3	11,7
Укупно поврће	55.981	100,0	12,1

Извор: Обрачун на бази билтена статистика спољне трговине, Београд

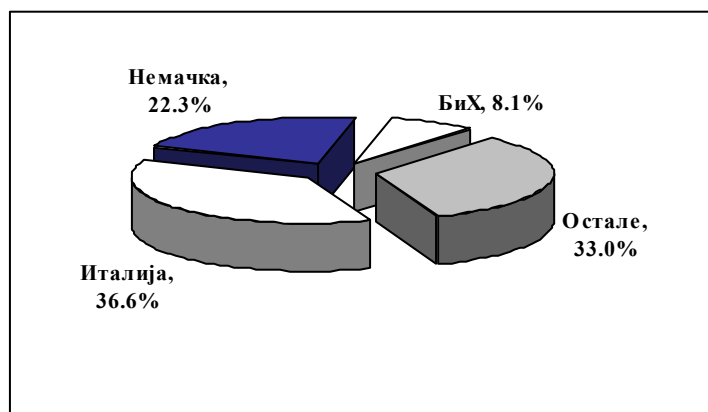
Свеже поврће – просечна вредност извоза свежег поврћа у посматраном временском периоду износила је 14,6 милиона долара, са тенденцијом раста, по просечној годишњој стопи од 11,8% (табела 1). У структури укупне

вредности извоза поврћа и прерађевина, свеже поврће доминира са учешћем од 26,2%. Највећи извоз реализује се на тржишту Италије, која је апсорбовала више од трећине оствареног извоза (36,6%), следи Немачка са 22,3% и Босна и Херцеговина са 8,1% извоза. Напред наведене земље апсорбовале су више од две трећине укупног извоза свежег поврћа из Републике Србије (слика 1). У оквиру ове групе највеће учешће имали су шампињони и кромпир. Знатно мање је учешће парадајза, паприке, лука и купуса. На европском тржишту свежег поврћа постоји извесна празнина у летњем периоду, када Турска и Шпанија не могу да производе због високих температура. Ово представља шансу за повећање извоза свежег поврћа из наше земље на међународно тржиште.

Један од основних проблема је у томе шта је у нашој земљи релативно мало „правих“ тржишних произвођача са значајном производњом. Углавном се ради о произвођачима који производе релативно мале количине поврћа за сопствене потребе и тржницу на мало (пијацу). Без значајнијих произвођача, са већом и континуираном производњом, не може се очекивати озбиљнији извоз свежег поврћа.

У наредном периоду неопходно је радити на производњи квалитетног поврћа уз поштовање стандарда земаља увозница. Такође је неопходно водити рачуна и о квалитету и дизајну амбалаже. Извесна перспектива постоји у извозу раног поврћа произведеног у заштићеном простору. Овако произведено поврће има далеко већу цену у односу на поврће које се реализује у пуној сезони.

Слика1. Структура извоза свежег поврћа из Републике Србије
Picture 1 Structure of fresh vegetable export from the Republic of Serbia
(φ 2002-2006), %

Основни проблем лежи у томе што су инвестиције веома високе. У заштићеном простору за свега пет до шест недеља, може да се произведе, на пример, парадајз, чија продаја може да се реализује у Европи. У високо развијеним земљама највећи део промета поврћа обавља се посредством великих трговинских ланаца (супермаркета, хипермаркета и сл.), а само 10-20% на малим пијацама намењеним специфичној клијентели.

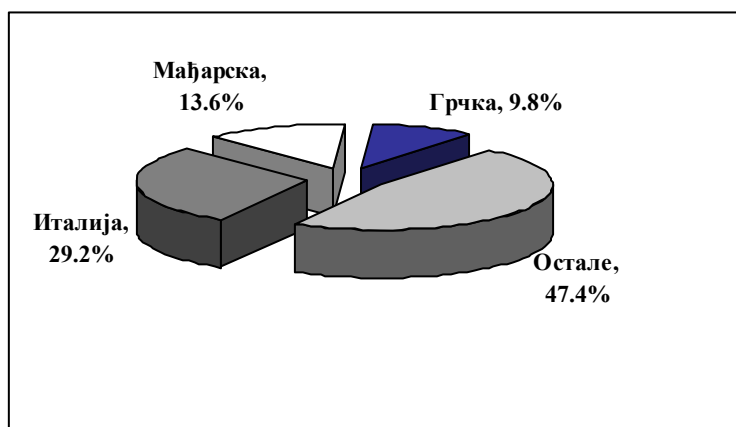
Према томе, величина и начин паковања, врста поврћа и квалитет морају бити прилагођени оваквом начину куповине и избору потрошача. Реална шанса постоји у производњи и извозу поврћа произведеног у систему органске пољопривреде, која у први план истиче квалитет и безбедност, уз избегавање примене минералних ђубрива и средстава за заштиту биљака.. Наиме, светска продаја производа органске производње има изразиту тенденцију повећања. Иста се повећала у 2005. години у односу на почетак деведесетих година за скоро четвртину. Основне карактеристике органске производње су:

- ✓ Замена усева и раст махуна (грашка и породице пасуља) да би се сакупио азот из ваздуха за храњење земљишта,
- ✓ Избегавање хемијске контроле корова, штеточина и обољења,
- ✓ Рециклириње хранљивих материја кроз компост и управљано ђубрење,
- ✓ Одржавање здравог земљишта.“ (www.consumer.co.yu).

У структури продаје производа органске пољопривреде у Европској унији доминирају воће и поврће са учешћем од једне трећине (*Irish Agriculture and Food Development Authority*, 2002.). „Органска пољопривреда се код нас обавља на површини мањој од 1% укупног пољопривредног земљишта (0,31% по подацима из 2002. године), али постоје велике могућности за њено ширење.“ (*Бировљевић, Јелена, Дујић, Бојана*, 2004). Произвођачи производа органске пољопривреде у Србији треба да имају одговарајућу финансијску, правну, али и маркетиншку подршку за постизање резултата и успешан наступ на иностраним тржиштима (*Влаховић, Штрбац, Маја*, 2007). Предуслов за успешнији наступ на иностраном тржишту јесте удруживање произвођача поврћа. На тај начин обезбедиле би се веће количине и континуиране испоруке поврћа. Постоји низ добрих примера као што је бегечко удружење повртара и удружење повртара „Банатски Брестовац“, које је у сарадњи са Институтом за економику пољопривреде Београд увело НАССР концепт за пет повртарских култура и то: лубеницу, паприку, краставац, парадајз и кукуруз шећерац, а у будућности се очекује успешан пласман поврћа овог Удружења у домаће хипермаркете и на пробирљиво европско тржиште (*Параушић, Весна и сар.*, 2007).

Смрзнуто поврће - просечна вредност извоза смрзнутог поврћа у анализираном временском периоду износила је 14,1 милиона долара, са тенденцијом раста по просечној годишњој стопи од 8,4%. У структури укупне вредности извоза поврћа ова категорија незнатно је мања у односу на свеже поврће, односно учествовала је са 25,2%. Најзначајније учешће у извозу има Италија која је апсорбовала 29,2%, следи Мађарска са 13,6% и Грчка са 9,8% извоза. Напред наведене земље апсорбовале су више од половине (52,6%) укупног извоза смрзнутог поврћа из Републике Србије (слика 2). Евидентно је да у структури извоза доминирају земље Европске уније. Европској унији тарифни еквивалент за увоз повртарских производа износи 13% (2006).

Слика 2. Структура извоза смрзнутог поврћа из Републике Србије
Picture 2 Structure of frozen vegetable export from the Republic of Serbia
(ϕ 2002-2006), %

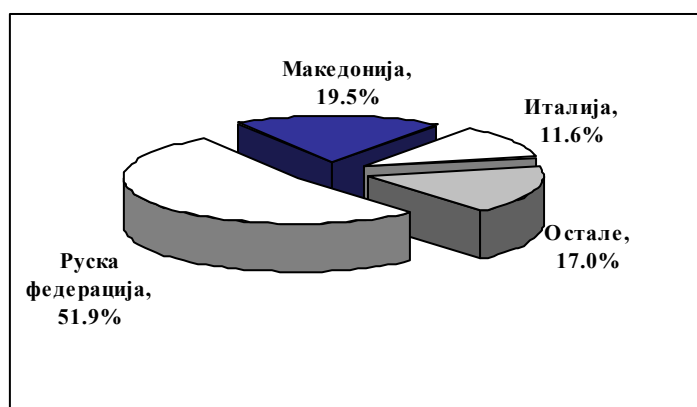
У оквиру ове групе највеће учешће имају разне мешавине поврћа, грашак, кукуруз шећерац и боранија. Сматрамо да извоз брзо смрзнутог поврћа има значајну перспективу и у наредном периоду. У земљама Европске уније присутан је тренд раста тражње са смрзнутим, у односу на пастеризовано поврће. Неопходно је, пре свега, водити рачуна сортименту и технологији смрзавања. Величина паковања мора бити прилагођена тражњи на иностраном тржишту. Индустрија за прераду поврћа мора увести и стриктно примењивати ИСО и НАССР стандарде. НАССР (*Hazard Analysis Critical Control Point System*) је анализа опасности и одређивање критичних контролних тачака у производњи. НАССР омогућава произвођачима осигурање здравствене исправности хране контролом производног процеса од његовог

почетка до краја. Овај концепт односи се на све фазе производног ланца од производње, убирања плодова, прераде, дистрибуције и припреме хране за потрошњу. Како су неке од тих фаза погодније за увођење HACCP начела, погони за прераду су идеална места за увођење HACCP контроле“ (Кузмановић, 2003).

Потребна је одговарајућа стимулација домаћих произвођача. Наиме, поменути производи у извозу су неконкурентни у интервалу од пет до 15%, између осталог, што су у високо развијеним земљама исти у великој мери значајно субвенционисани.

Конзервисано поврће (стерилизовано и пастеризовано) – просечна вредност извоза износила је 12,9 милиона долара, са тенденцијом изразитог раста, по просечној годишњој стопи од 22,9%. У односу на остале категорије, конзервисано поврће остварује најинтензивнији тренд раста. У структури укупне вредности извоза поврћа ова категорија чинила је 23,1% извоза. Најзначајније учешће има Руска Федерација која је апсорбовала више од половине оствареног извоза (51,9%), следи Република Македонија са 19,5% и Италија са 11,6% извоза. Напред наведене земље апсорбовале су више од три четвртине укупног извоза конзервисаног поврћа из Републике Србије (слика 3). У оквиру ове групе највеће учешће има „кромпир припремљен“ и кукуруз шећерац. Извоз не треба заснивати на извозу свежег, односно расхлађеног кромпира, већ на различитим прерађевинама (Пушкарић, 2007). На значај поменуте чињенице указује и високо учешће припремљеног кромпира у извозу стерилизованог и пастеризованог поврћа.

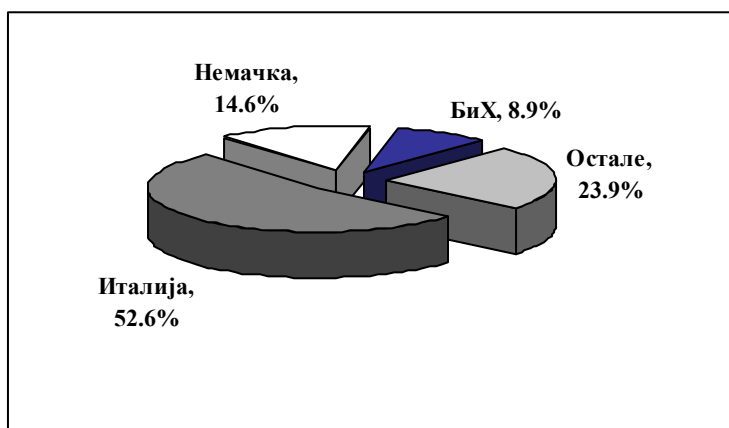
Слика 3. Структура извоза конзервисаног поврћа из Републике Србије
Picture 3 Structure of canned vegetable export from the Republic of Serbia
(ф 2002-2006), %

Иако у високо развијеним европским земљама постоји благи тренд опадања тражње за конзервисаним поврћем, сматрамо да алтернативно тржиште представља Руска Федерација, где се могу реализовати знатне количине овог поврћа. Извозни програми треба да буду прилагођени потребама и захтевима потрошача у Руској Федерацији. Неопходан предуслов јесте, поред осталог, и стално истраживање потреба и захтева овог великог тржишта. Такође, неопходно је да конзервисано поврће буде прилагођено стандардима који владају на овом тржишту у погледу квалитета производа, величине, начина паковања, врсте амбалаже и сл. Уочено је да су услови квалитета, као и санитарна заштита знатно поштрени у односу на ранији период, пре свега, услед растуће конкуренције из многих земаља света.

Сушено (дехидрирано) поврће – просечна вредност извоза износила је 11,9 милиона долара, са тенденцијом незнатног раста, по просечној годишњој стопи од 3,6%. У структури укупне вредности извоза поврћа, сушено поврће чинило је најмањи део, односно 21,2% извоза. Најзначајније учешће има Италија која је апсорбовала више од половине оствареног извоза (52,6%). Следи Немачка са 14,6% и Босна и Херцеговина са 8,9% извоза. Напред наведене земље апсорбовале су три четвртине (76,1%) укупног извоза сушеног поврћа из Републике Србије (слика 4). У оквиру ове групе највеће учешће имале су јестиве печурке, знатно мање је учешће осталог сушеног поврћа (црни лук, кромпир, мрква, целер и др.). Сушено поврће има сезонски карактер тражње, који је изразит у време када нема свежег поврћа на тржишту. У том смислу треба конципирати понуду усклађену са квалитетом.

Слика 4. Структура извоза сушеног поврћа из Републике Србије
Picture 4 Structure of dried vegetable export from the Republic of Serbia
(ф 2002-2006), %

Евидентно је да све напред наведене категорије поврћа имају релативно подједнако учешће у структури извоза. За повећање извоза на кратак рок потребна је афирмација на међународном тржишту, неопходно је искористити све компаративне предности Републике Србије у производњи биолошки вредне хране, високог квалитета са географским пореклом, произведене на традиционалан начин. Органска повртарска производња треба у извозној понуди да има посебан третман, односно да је адекватно потпомогнута од стране државе.

2.2. SWOT анализа извоза поврћа и прерађевина од поврћа

При разматрању могућности извоза неопходно је поћи од анализе ситуације – SWOT анализе, која се састоји од следећих елемената: предности, слабости, могућности и претњи.

Предности (strengths) – чине их дуга традиција у производњи поврћа, добри агроеколошки услови за повртарску производњу као и добра сировинска база за производњу квалитетног поврћа погодног за индустријску прераду, што представља основу за високу и стабилну производњу. Расположиви капацитети прерађивачке индустрије су: «Флора» Бечеј, «Фриком» Београд, «Lola food», Београд, «Артол» Нови Сад, «АБЦ» Руски Крстур, «Хигло» Хоргош, «СЛ Таково» Горњи Милановац, «Nectar», Бачка Паланка, «Агроекономик» Београд, «Слован» Селенча, и сл. Дobar је и геостратешки положај земље за извоз повртарских производа. У условима одрживог раста пољопривредне производње Република Србија може остварити динамичан раст извоза. Раст пољопривредне производње од шест до осам посто у трогодишњем периоду може да обезбеди извоз поврћа од сто милиона долара.

Слабости (weaknesses) – одсуство концепта производње према потребама и захтевима иностраног (хетерогеног) тржишта, затим, застарелост технологије и опреме у прерађивачкој индустрији, чини лимитирајући фактор у развоју и производњи нових производа и проширење асортимана прерађевина од поврћа. Ниска продуктивност рада, која за последицу има релативно високе цене производа, што проузрокује ниску конкурентност поврћа из наше земље на међународном тржишту. Неодговарајући је и асортиман прерађевина од поврћа и др.

Могућности (opportunities) - значајна шанса је у производњи и извозу “здравствено безбедног поврћа”, за који постоје значајни потенцијали у нашој земљи. Потребно је проширење асортимана на бази прерађеног поврћа, који треба да буде конципиран према потребама и захтевима иностраног тржишта. Неопходно је и дефинисати развојне приоритете засноване на

стратегии извоза. Морају се изналазити нова техничко-технолошка решења у производњи, преради и паковању поврћа. Сматрамо да маркетинг концепт пословања привредних субјеката треба да добије доминантно место у конципирању производње и извоза, како би се задовољиле потребе иностраног тржишта и остварио одговарајући профит. Потписани меморандум о стварању зоне слободне трговине земаља југоисточне Европе – СЕФТА (*Central European Free Trade Agreement*). Споразум предвиђа да никаква нова оптерећења на увоз или извоз аграрних производа неће бити увођена, укључујући и квантитативна ограничења. На тај начин очекује се интензивирање извоза из Републике Србије и повећање конкурентности наших производа на међународном тржишту.

Претње (*threats*) – огледају се у постојању ригорозних прописа у земљама увозницама, што се нарочито односи на Европску унију, која има посебно строге прописе за увоз из тзв. “трећих” земаља, односно земаља које нису чланице Уније. Примењени инструментаријум заштите Европске уније оставља све мање простора за конципирање и имплементацију дугорочне стратегије извоза на ово тржиште. Изразита је конкуренција на међународном тржишту, у којој главне улоге имају квалитет и цена. Земље велики увозници представљају веома затворена тржишта за увоз преко разних тарифних и нетарифних баријера.

4. Закључак

Просечна вредност извоза поврћа и прерађевина од поврћа износи 56 милиона US долара, са тенденцијом значајног раста по стопи од 12,1% годишње. Најзначајније учешће има свеже поврће, у вредности од 14,6 милиона долара, које у укупној структури извоза поврћа учествује са 26%, следи смрзнуто (25,2%), конзервисано (23,1%) и сушено поврће (21,2%). Највећи део извоза реализује се на тржишту Италије, а значајни спољно-трговински партнери су још Босна и Херцеговина, Немачка, Република Македонија и Руска Федерација. Неопходно је веће учешће у извозу прерађевина од поврћа, на тај начин оптимално се користе капацитети домаће индустрије за прераду, радна снага и остварује већа профитабилност извоза.

Остварени извозни резултати проистичу из, поред осталог, деловања рестриктивних механизма увозне заштите Европске уније. Такође, потребна је већа активност свих носилаца аграрне политике како би се побољшао положај наше земље на међународном тржишту. Одсуство маркетинг концепта привредних субјеката, значајнија помоћ државе и аграрни протекционизам развијених земаља представља лимитирајући чинилац унапређења извоза поврћа из наше земље. Један од основних предуслова за

већи извоз јесте удруживање произвођача поврћа у виду кластера или других асоцијација, како би се обезбедиле довољне количине, квалитет и континуиране испоруке иностраним купцима. Неопходни су такође и врхунска амбалажа и дизајн, као и одговарајуће промотивне активности.

Литература

1. Бировљев, Јелена, Дујић, Бојана (2004): *Производња здраве хране и могућности повећања извоза*, Капитал у пољопривреди, Тематски зборник, Палић
2. Влаховић, Б., Умићевић, Биљана (1999): *“Могућност извоза и потребе увоза пољопривредно-прехрамбених производа”*, Научно-стручни семинар: “Мала и средња предузећа у агробизнису”, Нови Сад.
3. Влаховић, Б., Пушкарић, А., (2008): *Извоз поврћа из Републике Србије*, XIII саветовање о биотехнологији, Чачак.
4. Влаховић, Б., Штрбац, Маја (2007): *Основне карактеристике тржишта и маркетинга производа органске пољопривреде*, Економика пољопривреде, број 2, Београд.
5. Вујичић, Бисерка, Врачар, Љ., Штајнфелд М. (1995): *“Стање и перспектива прераде воћа и поврћа”*, IV конгрес о храни: Развој агроиндустријске производње Југославије, књига 1, Београд.
6. Ивановић, С., Ивановић, Душанка (1995): *“Режими извоза и увоза пољопривредно-прехрамбених производа и значај спољно-трговинске размене за СРЈ”*, Аранђеловац.
7. *Keegan, J.W.* (1989): *International business and Global Marketing Management*, Prentice-hall, New Yersey, USA.
8. Кузмановић, Ж. (2003): *Како произвести хигијенски беспријекорне производе*, „Месо“, број 2, Загреб.
9. *Lord, M.J.* (1990): *Изгледи за трговину пољопривредним производима*, Гласник пољопривредне производње, прераде и пласмана, број 5-6, Београд.
10. Параушић, Весна, Цвијановић, Д., Субић, Ј. (2007): *Афирмација удруживања и маркетинга у функцији креирања конкурентности аграрног сектора Србије*, Институт за економику пољопривреде, Београд.
11. Пушкарић, А. (2007): *Стање и тенденције тржишта кромпира у Републици Србији*, Монографија, Институт за економику пољопривреде, Београд.

Др Бранислав Влаховић и сарадници

12. Савић, Мирјана, Бекић, Бојана (2006): *Животна средина у законодавству ЕУ и РС*, Економика пољопривреде, Тематски број.
13. Hallam, D. (2002): *The organic market in OECD Countries: Past Growth, current status and Future Potential*, OECD Workshop on Organic Agriculture, Washington D.C., USA.

Статистичка документација

Статистика спољне трговине, Републички завод за статистику, Београд

Интернет подаци

1. www.consumer.co.yu
2. www.zdravlje.hr
3. Irish Agriculture and Food Development Authority, 2002.
4. www.foodinternational.net

Примљено: 02.03.2008.

Одобрено: 08.09.2008

UDC: 631.15:005.52:005.33

SWOT ANALYSIS OF VEGETABLE AND PROCESSED VEGETABLE EXPORT

Branislav Vlahović¹, Ph.D., Simo Stevanović², Ph.D., Anton Puškarić³, MSc.

¹ Faculty of Agriculture, Novi Sad

² Faculty of Agriculture, Belgrade

³ Institute of Agriculture, Belgrade

Summary

The basic aim of researches is to perceive demonstrated trends, structure and regional destination of export of vegetable and processed vegetable from the Republic of Serbia. Fresh and processed vegetable - frozen, dried (dehydrated) and canned vegetable are being analyzed in this paper. Authors gives suggestions that must increase vegetable export. Export of vegetable and processed vegetable realized growth tendency. In export the most participation has fresh vegetable (26,2%), then frozen vegetable (25,2%), canned vegetable (23,1%) and dried vegetable (21,2%). Absence of marketing concept of economic entity, absence of national institution assistance and agrarian protectionism of developed countries are restrictive factor of export promotion from the Republic of Serbia.

Key words: vegetable, export, destination of export, SWOT analysis.

Author's address:

Dr Branislav Vlahović
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21000 Novi Sad
Tel: 021/ 485 35 00
E-mail: vlahovic@polj.ns.ac.yu

ЗНАЧАЈ ПРОИЗВОДЊЕ БИОГАСА НА ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА ВОЈВОДИНЕ

М. Јовановић¹, Д. Радаковић¹, Ф. Киш²

Резиме. Све земље света се у мањој или већој мери суочавају са проблемима који су повезани са обезбеђивањем енергије и очувањем животне средине. Последица садашњих односа производње и потрошње електричне енергије је стални пораст цене електричне енергије, чиме се ствара еколошки и економски оправдана потреба укључивања алтернативних извора у глобалну стратегију развоја енергетике.

Република Србија се не може понашати изоловано од светских токова, тако да је преузела обавезе из области енергетике према Атинском Меморандуму и Кјото протоколу, ради очувања и унапређења животне средине и испуњавања стандарда у циљу даљих интеграција.

Биогаз се у Србији намеће као алтернативни извор енергије на пољопривредним газдинствима са два аспекта, енергетског и еколошког. У поређењу са техникама производње електричне енергије из других обновљивих и фосилних биогених енергената, коришћењем биогаза из осоке остварује се знатно смањење емисије гасова који изазивају ефекат стаклене баште.

Кључне речи: биогаз, енергија, екологија, међународне обавезе

1. Увод

Биогаз је мешавина гасова која се добија током анаеробног процеса деловањем бактерија које разграђују органску материју, односно ферментацијом у условима без присуства ваздуха. У тој мешавини гасова

¹ Др Миленко Јовановић, ред. проф., мр Дарко Радаковић, докторант, Пољопривредни факултет, Нови Сад

² Мр Ференц Киш, Технолошки факултет, Нови Сад

највећи део чини метан (50-75%) и угљен-диоксид (25-50%), а мањи део водена пара, кисеоник, азот, водоник и сумпорводоник.

Циљ производње биогаза као регенеративног извора енергије у савременим биогаз постројењима јесте добијање метана који се користи за производњу топлотне и електричне енергије. Један кубни метар метана обезбеђује скоро 10 kWh енергије. Ако садржај метана износи око 60%, енергетска искористивост једног кубног метра биогаза је око 6 kWh, што одговара енергетској вредности коју производи 0,6 литара лож-уља [3].

На просторима Србије развој биогаз технологија је почео раних осамдесетих година. Изграђено је укупно седам постројења укупног капацитета од 5.717.680 Nm³ биогаза годишње [8]. Данас се у експлоатацији не налази ни једно постројење из тог периода. Нека од постројења никада нису ни прорадила због техничко-технолошких пропуста у решењима још приликом њихове изградње. Остала су престала са употребом због лошег одржавања и непридржавања прописа о коришћењу. Ниска цена електричне енергије, непостојање законске регулативе и стимулативног економско-тржишног окружења, представљали су додатне факторе који су утицали на то да се производња биогаза не одржи на територији Србије.

Република Србија је у групи земаља које се у великој мери ослањају на увоз нафте и гаса. У 2007. години 42% укупне потрошње примарне енергије је било намирено из увоза [6]. Велика енергетска увозна зависност, раст цена фосилних енергената, развој еколошке свести, те због политике приступања ЕУ и преузетих обавеза, питања коришћења обновљивих извора енергије постају поново актуелна. Влада Републике Србије је на седници одржаној у јануару 2007. године предложила низ мера које треба предузети ради остварења сигурног и подстицајног окружења за инвестиције и коришћење обновљивих извора енергије у Србији. До августа 2008. ове мере нису заживеле.

Циљ рада је да се да пресек стања у области производње и коришћења биогаза као алтернативног енергента у Републици Србији, утврди потенцијал производње електричне енергије у биогаз постројењима на примеру свињарских фарми у Војводини, те размотри оправданост подстицања веће производње енергије биогаза са аспекта заштите животне средине и економског развоја руралних подручја.

2. Извори података и метод рада

У овом раду су коришћени публиковани подаци, а као извори су употребљени подаци Привредне коморе Војводине и нормативи препоручени

од стране немачког КТВЛ¹-а [4]. Постављени циљ истраживања одређује и метод који је коришћен у раду. За утврђивање потенцијала производње електричне енергије на свињарским фармама потребно је одредити количину метана коју је могуће произвести из стајњака на фармама. За утврђивање производње метана полази се од бројног стање на 38 највећих свињарских фарми у Војводини, изражено у условним грлима. На основу количине органске суве материје у стајњаку израчунава се могућа производња биогаза који у себи садржи метан неопходан за производњу електричне и топлотне енергије.

3. Значај производње и коришћења биогаза у Војводини

Основни значај биогаза је могућност производње енергије алтернативним путем, односно из обновљивих извора. Поред добијања енергије, анаеробно врење има још два веома значајна ефекта: добијање квалитетног стабилног ђубрива са побољшаном вредношћу и допринос заштити животне средине. Такође, треба имати у виду социјални аспект као и политичке мотиве производње биогаза, као што су рурални развој и преузете обавезе према међународним уговорима.

3.1. Енергетски потенцијал биогаза у Војводини

Веома је битно истражити и валоризовати факторе који у конкретном поднебљу са свим политичко-економским, друштвеним и еколошким аспектима, утичу на економску оправданост и сврсисходност производње биогаза. Подручје Војводине има своје специфичности и компаративне предности за производњу енергије из обновљивих извора које се огледају у богатим природним ресурсима и великим пољопривредно-индустријским комплексима. Структура газдинстава у Војводини са концентрацијом великих пољопривредних газдинстава се разликује од структуре газдинстава у остатку Србије где преовладава велики број малих пољопривредних произвођача, па бројно стање у укупном сточном фонду може да завара и створи погрешну слику ситуације на терену. Битно је сагледати структуру газдинстава и реалне могућности производње према величини газдинстава. Структура и капацитет биогаз постројења на одређеном географском подручју зависи од ограничавајућих фактора. Ограничавајући фактори су дисперзија, квантитет и квалитет инпута, односно супстрата за производњу биогаза. Како то нису једини ограничавајући фактори, приликом одређивања потенцијала, те

¹ Kuratorium für Technik und Bauwesen in der Landwirtschaft – Кураторијум за технику и грађевинарство у пољопривреди

димензионисања биогаз постројења, неопходно је обратити пажњу и на остале, попут потребне инфраструктуре за поједино решење, односа инсталисане снаге, инфраструктуре и економског резултата као примарног циља.

Потенцијал, односно могућа производња се не може одредити на основу сточног фонда на територији Војводине, већ је потребно обратити пажњу на структуру и величину газдинстава.

Као пример потенцијалне производње електричне енергије у биогаз постројењима на подручју Војводине узете су свињарске фарме (таб. 1).

Табела 1. Број великих свињарских фарми у Војводини 2005. године
Table 1 The number of large pig farms in Vojvodina in 2005

Величина фарми (условна грла)	Број фарми	Број условних грла
До 150	9	1350
150-300	12	3600
300-600	13	7800
600-1000	2	2000
1000-1300	1	1300
1300-2600	2	5200
Σ	38	21200

Извор: Привредна комора Војводине

Када се говори уопштено о потенцијалима, мисли се на остваривање одређених ефеката у будућем периоду. Овде се ради о примеру на основу тренутне ситуације и нису узете у обзир свињарске фарме чија је обнова, изградња или значајно проширење капацитета у току или се планира у ближој будућности. Исто важи и за говедарске фарме. На свињарским и говедарским фармама је повољнија ситуација него ранијих година, те је у плану изградња потпуно нових великих фарми. На основу краткорочних и средњорочних планова пољопривредних газдинстава и најавама осталих инвеститора (попут индустрије млека) за исти период, у само неколико наредних година може се значајно променити ситуација у бројном стању стоке, те са увећаним сточним фондом на газдинствима увећава и потенцијал производње струје и топлоте у биогаз постројењима.

Табела 2. Прорачун могуће производње електричне енергије на већим свињарским фармама у Војводини према КТВЛ-нормативима
 Table 2 The calculation of possible production of electric power on bigger pig farms in Vojvodina in accordance to КТВЛ norms

Бројно стање свиња прерачунато на условна грла	Условно грло	21.200
Производња осоке по условном грлу	m ³ /год	13,5
Укупна количина осоке	m ³ /год	286.200
Производња биогаза по кг органске суве материје	m ³ /kg	0,4
Производња суве материје по грлу	kg/дан	2,28
Производња органске суве материје по грлу	kg/дан	1,82
Укупна производња органске суве материје	kg/дан	38.669
Укупна производња биогаза	m ³ /дан	15.468
Садржај метана у биогазу	%	60
Количина енергије метана	kWh/m ³	9,55
Укупна производња метана	m ³ /дан	9.281
Укупна енергетска вредност произведеног биогаза	kWh/дан	88.629
Степен корисног дејства генератора ел. енергије	%	37
Дневна производња електричне енергије	kWh	32.793
Годишња производња електричне енергије	MWh	12.000

У овом моделу коришћењем КТВЛ-норматива (таб. 2) добијен је износ годишње производње од 12.000 MWh електричне енергије. Ако се узме да је просечна годишња потрошња електричне енергије по домаћинству око 3 MWh, онда 12.000 MWh представља еквивалент потрошње електричне енергије коју потроши 4.000 домаћинстава. У Немачкој се добијена електрична енергија може користити за властите потребе или предати у електричну мрежу. Произведена топлота се може користити на газдинству за производњу топле воде, у стакленицима и пластеницима за производњу раног поврћа и цвећа. Стварањем потребне инфраструктуре топлотну енергију је могуће користити у индустријским погонима у близини газдинства или за грејање стамбених зграда, школа, обданишта, као и за грејање воде у базенима за купање. У Србији не постоји законска обавеза да Електропривреда преузима електричну енергију од биогаз постројења и до сада ништа није урађено да се то технички омогући.

Исти поступак прорачуна се може урадити за веће говедарске и живинарске фарме, као и дорада модела са употребом биљних култура, попут силажног кукуруза, у циљу побољшања производње биогаса.

Корекцијом и употребом вредности које употребљава Саксонски Институт за регионалну економију и управљање енергијом са седиштем у Цитау (SIRE) [7], добија се износ од око 21 GWh електричне енергије, што значајно мења ситуацију у енергетском смислу, јер то представља еквивалент потрошње електричне енергије коју потроши 7.000 домаћинстава. Разлика се јавља у томе што прорачун зависи од већег броја варијабли које имају своје могуће интервале. У зависности које се вредности употребљавају, добија се и завршни резултат. На Институту у Цитау су употребили нешто више вредности садржаја суве материје у супстрату, органске суве материје у сувој материји, количине биогаса на основу органске суве материје, садржаја метана у биогасу, те степена корисног дејства генератора, и то све заједно је довело до значајне разлике. Важно је напоменути да ни КТБЛ-нормативи, ни вредности које употребљава SIRE, не представљају екстремне вредности резултата добијених у пракси или лабораторији.

Не рачунајући говедарске и живинарске фарме и планиране нове капацитете у сточарској производњи, на подручју Војводине производњом биогаса на већим свињарским фармама могуће је произвести, према претходно наведеном, 12 GWh електричне енергије. Имајући у виду укупну потрошњу електричне енергије у Србији у 2007. године која је износила око 37.000 GWh, а од тога у Војводини око 9.000 GWh, могуће је констатовати да се са енергијом добијеном на свињарским фармама у Војводини може супституисати око 0,13% укупне потрошње на нивоу потрошње електричне енергије у Војводини, односно 0,03% потрошње у Србији.

3.2. Допринос заштити животне средине коришћењем биогаса

Као нуспроизвод сточарске производње јавља се стајњак. Како се у многим ситуацијама ради о великим газдинствима са великим сточним фондом, забрињава количина течног стајњака као потенцијалног еколошког проблема. Течни стајњак се одлаже у лагунама које често нису изоловане. Околно земљиште је тако директно изложено загађењу, а оно доспева и до подземних вода. Пројектовањем биогас постројења предвиђа се дневна јама у коју се смешта стајњак пре одласка у ферментор, која је у потпуности изолована од околине. Друга могућност је да се ферментор континуелно пуни, тако да нема потребе за одлагањем осоке, што такође представља предност. Приликом анаеробног врења садржај органских састојака у отпадним водама се знатно

смањује. На овај начин директно доприноси заштити животне средине, јер се смањује уношење органске материје у водотокове.

Проблем непријатног мириса је такође актуелан, јер је то облик загађења који је најочигледнији и на који се људи најчешће жале. На великим фармама се због непријатног мириса локације лагуна одређују на великим удаљеностима од саме фарме и насеља. У процесу добијања биогаза, анаеробним врењем се добија преврела течност карактеристичног, али не и интензивно непријатног мириса.

Редукција емисије гасова, као што су угљен-диоксид и метан, где је метан 23 пута штетнији по питању стварања ефекта стаклене баште, представља најзначајнију ставку ефеката употребе биогаз постројења. У литератури се наводи податак, да када би се изградило само једно биогаз постројење на свињарској фарми у Великим Радинцима, годишње би се смањила емисија угљен-диоксида за 3.692 t и метана за 2.778 t, респективно [2].

3.3. Друштвено-политички аспект

Република Србија је отпочела са интеграционим процесом и усвајањем бројних законских аката у циљу приступања Европској унији. На том путу је очекују још бројне обавезе и задаци у виду усвајања потребних законских норми и испуњавања стандарда. Једна од обавеза се огледа у области енергетике према Атинском Меморандуму и Кјото протоколу, ради очувања и унапређења животне средине. Потребно је пронаћи правилан начин газдовања енергијом и загађивачима, што подразумева производњу електричне енергије из обновљивих и еколошки прихватљивих извора.

3.4. Економски аспект

Производњом биогаз постројења ангажују се мала и средња предузећа, упошљавају додатни производни и људски ресурси, креирају се нова радна места.

Изградњом биогаз постројења расте ниво обезбеђености енергијом из властитих извора, што за пољопривредна газдинства представља мању енергетску зависност. У будућности ће ти моменти играти све већу улогу у финансијском резултату пољопривредних газдинстава.

Компаративну предност Војводине у односу на друге регије у Европи чини релативно велика концентрација великих фарми, односно пољопривредних газдинстава. У Србији је структура пољопривредних газдинстава наслеђена из периода социјализма. Ту структуру карактеришу велика пољопривредна

газдинства која се тренутно налазе у процесу приватизације или су већ приватизована, и бројна мала пољопривредна газдинства. Са економског аспекта велика пољопривредна газдинства представљају предност, а за то је најбољи доказ одржање великих пољопривредних газдинства у Немачкој преузетих из социјалистичког периода.

Цена енергије добијене из биогаса је знатно већа у односу на енергију из фосилних извора. Анализа економске исплативости производње енергије из биогаса је показала да се цена електричне енергије из биогаса која би гарантовала минималан профит произвођача, креће у распону од 0,11 до 0,16 €/kWh електричне енергије [5]. При томе су више цене при коришћењу косупстрата (силажни кукуруз). Цена ће првенствено зависити од величине постројења, сировине која се користи, ангажовања у току године и степена искоришћења топлотне енергије [5]. По питању нивоа инвестиција, постројења која искључиво користе течни стајњак као супстрат су најмање захтевна [1].

Треба, као што је то случај и у другим земљама, увести гарантовану минималну откупну цену ткз. feed-in тарифе за „зелену” електричну енергију. Гарантована цена треба да обезбеди минималну рентабилност производње енергије из биогаса. Намет који би у том случају требали да поднесу сви корисници електричне енергије у држави, је цена коју су вољни да плате сви грађани свесни проблематике загађења животне средине и угрожавања климе на планети Земљи са дугорочним негативним последицама. Тај намет представља разлику у цени која је толико ниска да ће примирити и највеће противнике идеје о подстицању производње електричне енергије из обновљивих извора. На примеру 38 свињарских фарми у Војводини где је највише сконцентрисана производња на подручју Србије, види се да је електричном енергијом из биогаса, могућа супституција 0,03% укупне домаће потрошње електричне енергије. Ако би се на тим фармама производња електричне енергије из биогаса подстицала из државног буџета са 0,08 €/kWh, у том случају укупно би износила 960.000 € на годишњем нивоу. Под претпоставком да се ова средства искључиво обезбеђују из повећане цене електричне енергије, повећање цене по kWh електричне енергије тада би износило 0,0000259 €. У случају да се оформи посебан државни фонд за финансијско подстицање националног програма енергетске ефикасности и производње енергије из обновљивих извора, у који би се слила средства обезбеђена осим преко рачуна за потрошену електричну енергију, и са рачуна од продаје нафте и нафтних деривата, угља, регистрације моторних возила, пореза, приступних фондова ЕУ и донација, преостали износ не би представљао значајније оптерећење буџета републике Србије.

4. Закључак

Значај производње биогаза на пољопривредним газдинствима у Србији се мора сагледати са више аспеката, те никако издвојити из контекста и тако оставити искључиво пољопривредним газдинствима на бригу. Производња биогаза као алтернативног извора енергије којим се решавају и еколошки проблеми, има значај и за државу и за друштво у целини. Заједнички интерес државе и пољопривредних газдинстава се огледа у томе што се производњом биогаза решава истовремено неколико проблема. Газдинства повећавају степен енергетске независности и самодовољности, док држава повећава проценат учешћа потрошње енергије из регенеративних извора и тиме испуњава међународне обавезе преузете уговорима. Еколошки разлози се огледају у смањењу опасности од загађења водених токова и снижавања емитовања гасова који оштећују озонски омотач и изазивају ефекат стаклене баште. Државни, испуњавањем квота и добијањем одређене количине зелених сертификата.

На примеру прорачуна могуће производње струје на већим свињарским фармама је евидентно, да се на основу тренутног бројног стања свиња може произвести количина електричне енергије коју годишње потроши преко 4.000 домаћинстава. Увођењем у прорачун говедарских и живинарских фарми, те вредности би износиле далеко више.

Удео биогаза у енергетском билансу земље, чак и под условом да се прераде све данас расположиве сировине које се не могу на други начин повољније искористити, не може знатније утицати на формирање енергетског биланса државе. Ипак, за поједине потрошаче, тј. произвођаче биогаза, могуће је да производња биогаза покрије већи део енергетских потреба, а није искључена ни потпуна енергетска независност. У пољопривреди или у индустрији где је потребно да одређени делови постројења буду стално у погону, биогаз може бити значајан резервни извор енергије.

Неопходно је убрзати поступак усвајања мера чији је заједнички циљ остварење привредног амбијента погодног за савремено коришћење обновљивих извора енергије у Србији. То би био значајан искорак Србије у циљу савременог одрживог газдовања природним ресурсима и велики подстицај за произвођаче и кориснике биогаза.

Литература

- [1] Бркић, М. и сар. (1993). Производња и коришћење биогаза из стајњака, Монографија, Пољопривредни факултет у Новом Саду, Нови Сад
- [2] Батков, Ђ. (2006). Енергетско, економско и еколошко вредновање рада потенцијалног биогаз постројења у ПК Митросрем, на фарми свиња у Великим Радинцима, Дипломски-Мастер рад, Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука, Нови Сад.
- [3] Eder, B., Schulz, H. (2006). Biogas-Praxis. Grundlagen, Planung, Anlagenbau, Beispiele, Wirtschaftlichkeit, Ökobuch, Freiburg.
- [4] KTBL-Heft 50, (2005). Gasausbeute in landwirtschaftlichen Biogasanlagen, Kuratorium für Technik und Bauwesen in der Landwirtschaft e. V., Darmstadt.
- [5] Мартинов, М. и сар. (2008). Могућности комбиноване производње електричне и топлотне енергије из биомасе у АП Војводини, Факултет техничких наука у Новом Саду, Нови Сад.
- [6] Министарство рударства и енергетике Републике Србије (2008). Енергетски биланс Србије за 2008. годину, Београд.
- [7] SIRE AG, (2008), Sächsisches Institut für Regionalökonomie und Energiewirtschaft (Саксонски Институт за регионалну економију и управљање енергијом), Zittau, www.sire-ag.com.
- [8] Тешић, М., Маша Букуров и М. Бркић (2005). Биогаз у Србији - стање и перспективе, Зборник радова на ЦД-у Саветовања "Биомаса за енергију", Агенција за енергетску ефикасност Републике Србије, Врњачка Бања.

Примљено: 10.06.2008.

Одобрено: 08.09.2008.

UDC: 662.767.2(497.113)

THE SIGNIFICANCE OF BIOGAS PRODUCTION ON THE AGRICULTURAL FARMS IN VOJVODINA

Milenko Jovanović, Ph.D., Darko Radaković, MSc., Ferenc Kiš, MSc.

Summary

All countries of the world deal with problems related to the energy provision and the protection of the environment in a lesser or a greater extent. The consequences of current relations between the production and consumption of electric power are permanent increase in price of the electric power, which leads to the ecologically and economically reasonable necessity to include the alternative sources in the global strategy of energetics development.

Since the Republic of Serbia can not act as being isolated from the world processes, she undertook the obligations related to energetics under the Athens Memorandum and the Kyoto Protocol, for the protection and improvement of environment, as well as for the fulfillment of standards for the purpose of further integrations.

Biogas in Serbia becomes the alternative source of energy on agricultural households in two aspects – the aspect of energetics and the aspect of ecology. In comparison to techniques of electric power production from other renewable and fossil biogenic energy sources, the usage of biogas from the liquid manure is accomplished with a significant decrease in gas emissions which lead to the hothouse effect.

Keywords: biogas, energy, ecology, international obligations

Author's Address:

Dr Milenko Jovanović
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21000 Novi Sad, Srbija
Tel.: +381-21-475-027-6
E-mail: ana@polj.ns.ac.yu, radakovicdarko@gmail.com,
ferenc1980@gmail.com.

УТИЦАЈ ТИПА ГОВЕДАРСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ НА ИНВЕСТИЦИЈЕ У САВРЕМЕНЕ ОБЈЕКТЕ И ОПРЕМУ (Резултати анкетног снимања)¹

С. Ивановић², Лана Ивановић³, С. Братић²

Апстракт: Породична пољопривредна газдинства су носиоци говедарске производње у Републици Србији. Ова се газдинства баве различитим типовима говедарске производње, а сваки тип производње захтева различиту структуру инвестиционих улагања. Анкета која је проведена на породичним газдинствима је показала да нека газдинства више улажу у објекте за смештај говеда, а нека у модерну опрему.

Анализа је показала велику зависност потребних инвестиционих улагања од типа говедарске производње који је заступљен на породичним газдинствима. Такође је утврђено да газдинства која укупно посматрано највише инвестирају у савремене техничко-технолошке системе у производњи млека остварују боље резултате пословања.

Кључне речи: музне краве, објекти, опрема, инвестиције, тип производње

1. Увод

Да би се говедарска производња могла несметано одвијати, као и да би се у њој остварили што повољнији економски ефекти, неопходна су веома висока инвестициона улагања. Ова улагања се у највећој мери односе на

¹ Рад је дио истраживања на пројекту 20012 Министарства науке Републике Србије под називом "Примена и развој савремених техничко-технолошких система смештаја, исхране, изјубравања и муже крива у циљу повећања производње млека високог квалитета".

² Др Сањин Ивановић, асистент, Сениша Братић, дипл. инж., асистент приправник, Пољопривредни факултет, Београд - Земун.

³ Лана Ивановић, дипл. инж., истраживач приправник, Институт за економику пољопривреде, Београд.

одговарајућа основна средства, као што су објекти, опрема, основно стадо и земљиште. Поред тога, неопходно је ангажовати и одређени износ трајних обртних средства. Међутим, улагање у трајна обртна средства најчешће нема значајније учешће у структури укупних инвестиционих улагања, па неће бити предмет анализе у овом раду.

Висина и структура инвестиционих улагања у говедарску производњу у великој мери зависи од типа говедарске производње. Да би се стекао потпунији увид у везу између инвестиционих улагања у говедарску производњу на породичним газдинствима и типа говедарске производње која је на њима заступљена, коришћени су резултати анкетног снимања које је проведено у 2006. години.

Анкета је обухватила 42 породична газдинства која су првенствено усмерена на говедарску производњу, при чему су газдинства била углавном са подручја А.П. Војводине, док је мањи број газдинстава смештен у Централној Србији. Основни критеријум за избор анкетираних газдинстава је био да поседују најмање 10 музних крава, као и да су дугорочно усмерена на говедарску производњу као примарну делатност.

2. Типови говедарске производње

Анкетом је утврђено да су на обрађеним газдинствима била заступљена три типа говедарске производње:

Тип I – Производња млека, телади и узгој приплодних јуница за сопствене потребе;

Тип II – Производња млека, тов сопствене јунади и узгој приплодних јуница за сопствене потребе;

Тип III - Производња млека, тов сопствене и купљене јунади, као и узгој приплодних јуница за сопствене потребе.

Највећи број анкетираних газдинстава био је типа II (20 газдинстава), говедарском производњом типа I бавило се 16 газдинстава, док је тип III био заступљен на свега 6 породичних газдинстава. Газдинства су се најчешће усмеравала на производњу типа II јер су сматрала да кроз процес това најбоље користе расположиву мушку телад, као и женску телад која нису неопходна за одржавање просте репродукције или за проширену репродукцију.

Са друге стране, произвођачи који су се оријентисали на продају телади често нису поседовали одговарајуће капацитете за тов јунади, или су сматрали да

су трошкови сточне хране сувише високи, те да би се уласком у посао ова јунади умањила економичност говедарске производње.

Анкетирана газдинства су углавном избегавала производњу типа III јер су за њу потребна значајна улагања за куповину товних грла. Са друге стране, цене утовљене јунади су веома ниске, а цене сточне хране подложне честим и значајним променама.

3. Резултати анализе

3.1. Опремљеност газдинстава основним средствима

Набавна вредност основних средстава ангажованих у говедарској производњи (објеката, опреме и основног стада) посматрана је зависно од типа говедарске производње заступљене на газдинству (табела 1).

Табела 1. Зависност набавне вредности основних средстава од типа говедарске производње
Table 1 Dependence of fixed assets purchase value from cattle production type (EUR)

Врста основног средства	Тип говедарске производње		
	I	II	III
Објекти	20.925,00	30.875,00	32.883,00
Опрема	7.108,70	9.333,40	6.583,40
Основно стадо	25.519,00	28.535,00	22.321,00
Укупно	53.552,70	68.743,40	61.787,40

Извор: Анкета породичних газдинстава и прорачуни аутора

Највећа набавна вредност директних основних средстава је у говедарској производњи типа II, затим типа III, а најмању набавну вредност ангажованих основних средстава имају газдинства која се баве говедарском производњом типа I. У односу на модел који се истиче по висини инвестиционих улагања (тип II), инвестиције у производњу типа III су мање за 10,12%, а у газдинства типа I чак 22,10%.

Анализа степена амортизованости основних средстава показује да је опрема која се користи у говедарској производњи у великој мери амортизована, док то није случај код објеката (табела 2).

Табела 2. Стопа амортизованости основних средстава ангажованих у говедарској производњи
Table 2 Depreciation level of fixed assets involved in cattle production

(%)

Врста основног средства	Тип говедарске производње		
	I	II	III
Објекти	47,20	50,12	22,08
Опрема	90,60	67,60	83,30

Извор: Анкета породичних газдинстава и прорачуни аутора

Разумљив је висок степен амортизованости опреме пошто је првенствено узрокован кратким периодом њеног коришћења. У погледу отписаности опреме поново најнеповољније резултате имају газдинства типа I. То значи да су ова газдинства не само најслабије обезбјеђена опремом, већ и да је та опрема (у поређењу са осталим газдинствима) најзастарелија. И у погледу степена отписаности опреме коју поседују поново су најбоље резултате показала газдинства типа II.

Табела 3. Садашња вредност основних средстава ангажованих у говедарској производњи, за различите типове говедарске производње
Table 3 Present values of fixed assets involved in cattle production, for different types of cattle production

(EUR)

Основна средства	Тип I		Тип II		Тип III	
	Вредност	%	Вредност	%	Вредност	%
Објекти	11.048,40	29,67	15.400,45	32,80	25.622,43	52,24
Опрема	668,22	1,79	3.024,02	6,44	1.099,43	2,24
Основно стадо	25.519,00	68,54	28.535,00	60,76	22.321,00	45,52
Укупно	37.235,62	100,00	46.959,47	100,00	49.042,86	100,00

Извор: Анкета породичних газдинстава и прорачуни аутора

Најновије објекте поседују газдинства са производњим типа III, а најстарије газдинства типа II. На основу ових података може се уочити да се по инвестиционим улагањима истичу газдинства типа II и III, при чему су

газдинства типа II више пажње посветила модернизацији опреме, а газдинства типа III модернизацији објеката.

Ако се садашња вредност ангажованих основних средстава изрази апсолуним бројевима може се уочити доминација производње типа III, управо због високе неотписане вредности објеката (табела 3).

У структури садашње вредности основних средстава газдинстава типа I и II највеће учешће има основно стадо, док код газдинстава типа III највећу садашњу вредност имају грађевински објекти. Односно, што је газдинство више специјализирано за производњу млека, учешће основног стада у укупним основним средствима је веће. Садашња вредност директне опреме која се користи у говедарској производњи је готово занемарљива код газдинстава сва три типа, због високог степена њене амортизованости.

3.2. Утицај садашње вредности директних основних средстава на резултате говедарске производње

Анализа која је урађена по типовима газдинстава је обухватила везу између садашње вредности директних основних средстава у говедарској производњи и показатеља резултата пословања (табела 4).

Табела 4. Инвестициона улагања и резултати говедарске производње на газдинствима различитог типа
Table 4 Investments and cattle production results at different types of farms (EUR)

Показатељи	Тип говедарске производње		
	I	II	III
Садашња вредност директних основних средстава	37.235,62	46.959,47	49.042,86
Садашња вредност основних средстава по крави	1.896,87	2.139,38	2.856,31
Садашња вредност основних средстава по ха ораница	1.190,02	1.210,29	1.434,00
Вредност робне говедарске производње	32.307,32	41.831,49	54.149,74
Вредност робне говедарске производње на 100 ЕУР набавне вредности основних средстава	60,33	60,85	87,64

Извор: Анкета породичних газдинстава и прорачуни аутора

Може се уочити да са растом инвестиционих улагања у говедарску производњу (односно садашње вредности директних основних средстава) долази и до повећања наведеног показатеља по музној крави и по хектару ораница. Наведени раст садашње вредности основних средстава има позитивне ефекте на пословање породичних газдинстава, пошто доводи до повећања вредности робне говедарске производње на газдинству у апсолутном износу, као и њене вредности посматрано на 100 ЕУР набавне вредности основних средстава.

Позитиван утицај раста висине инвестиционих улагања на резултате пословања може једино бити дискутабилан код производње типа III (која је у анализи показала најбоље резултате), пошто је овај вид говедарске производње подложен веома великим ризицима пословања. Међутим, чак ако се овај тип говедарске производње због тога и искључи из анализа, код преостала два типа газдинстава ће опет бити исказан позитиван ефекат раста инвестиција на ефекте пословања.

4. Закључак

Анализом је утврђено да су у говедарство највише инвестирала газдинства која су се определила за производњу типа II, а затим газдинства типа III и типа I. Међутим, ако се посматра садашња вредност ангажованих основних средстава тада се истичу анкетирани породична газдинства са производњом типа III. Разлог за ову појаву су значајна улагања у нове објекте код газдинстава типа III, док су се газдинства која се баве говедарском производњом типа II првенствено усмеравала на модернизацију опреме.

Показала се оправданом полазна претпоставка да газдинства која више инвестирају у говедарску производњу остварују и повољније резултате пословања. Према томе, за раст и развој породичних газдинстава, као и за њихово усмеравање на одговарајући тип говедарске производње, потребна су одговарајућа финансијска средства. Због тога би приоритет на државном нивоу требао бити обезбеђење повољних кредита за пољопривреднике, као и убрзавање и поједностављење процеса њиховог одобравања.

Литература

1. Андрић, Ј., Васиљевић Зорица, Средојевић Зорица (2005): Инвестиције (Основе планирања и анализе). Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет. Београд.
2. Арсеновић, Ђ., Крстић, Б. (2002): Конкурентност пољопривредних газдинстава. Београд - Српско Сарајево.
3. Гогих, П. (2005): Теорија трошкова са калкулацијама - у производњи и преради пољопривредних производа. Пољопривредни факултет. Београд.
4. Крстић, Б., Андрић, Ј., Бајчетић, Б. (1995): Модели земљорадничких газдинстава усмерених на сточарску производњу. Александрија. Београд.
5. Ивановић, С. (2008): Економска ефективност инвестиција у говедарској производњи породичних газдинстава. Докторска дисертација. Пољопривредни факултет. Београд.
6. Тошић, М., Радивојевић, Д., Тописировић, Г., Азањац, Н. (2002): Објекти и опрема за држање крава. Савремено сточарство. Београд.

Примљено: 25.07.2008.

Одобрено: 08.09.2008.

**INFLUENCE OF CATTLE PRODUCTION TYPE TO
INVESTMENTS IN CONTEMPORARY HOUSING AND
EQUIPMENT (RESULTS OF QUESTIONNAIRE)**

Sanjin Ivanovic¹, Ph.D., Lana Ivanovic², Sinisa Bratic³,

¹ Faculty of Agriculture, Belgrade

² Institute for Agricultural Economics, Belgrade

³ Faculty of Agriculture, Belgrade

Summary

Family farms play the most important role in cattle production in Republic of Serbia. These farms are dealing with different types of cattle production, and each production type requires different structure of investments. Questionnaire that involved family farms indicated that some farms invest more in cattle housing, but other farms invest more in modern equipment.

Analysis indicated big dependence of necessary investments from cattle production type that exist at family farms. It is also determined that farms which have the biggest total investments in contemporary technical and technological systems in dairy production achieve more favorable business results.

Key words: milking cows, housing, equipment, investments, production type

Author`s Address:

Dr Sanjin Ivanovic
Faculty of Agriculture
6 Nemanjina Street
11080 Belgrade – Zemun
Republic of Serbia
E-mail: sanjinivanovic@yahoo.com
Phone: 2615-315 / 487, 063/8123-059

MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ECOSYSTEM FROM DETRIMENT AREA. CASE OF STUDY - BACĂU

Mariana Bran¹, Iuliana Dobre¹, R. Voicu¹

Abstract: At present, the agriculture is under the impact of a new type of economy and European structures integration. Therefore, agriculture must be approached as an important branch of the national economy but also because people must eat and because self-agrifood and positive commercial balance are promoted in the world. So, principles of market economy must be followed including constant modifications during reform of agricultural economic base. To achieve that, it is necessary to adopt new laws in agriculture, to conduct modernisation of rural infrastructure and to protect ecosystem through preservation and improvement of agrifood chain functionality.

Key words: ecosystem protection, rural infrastructure, European structures.

Zone description

Drobotfor hydrographic basin (Bacau county) is located in the eastern part of Tutova Hills and consists of long peaks with North-South orientation and short peaks distributed perpendicularly on the main valley.

The studied area is profoundly degraded, especially due to torrential erosion, favoured by the prevailing sandy rocks, by relief characteristics, as well as by human activities.

The lithology decides slope fragmentation degree, while the inclination and surface shaping are correlated with vegetation, climate, soil etc.

Pojorata sub-basin is characterized by slopes with inclinations below 15° on the right side of the valley and in the middle and upper sectors of the sub-basin; values of 15°-25° and over 30° are registered on the left side.

¹ Mariana Bran¹, Ph.D., Iuliana Dobre¹, Ph.D., Radu Voicu¹, Ph.D., Academy of Economic Studies Bucharest, Romania, e-mail: mariana_bran2004@yahoo.com, e-mail: iulya_dobre@yahoo.com, e-mail: raduvoicuro@yahoo.com

From the climate point of view, the area can be included in the forest steppe, with an annual thermic average of 9.1⁰C and an annual rainfall total of 524.5 mm.

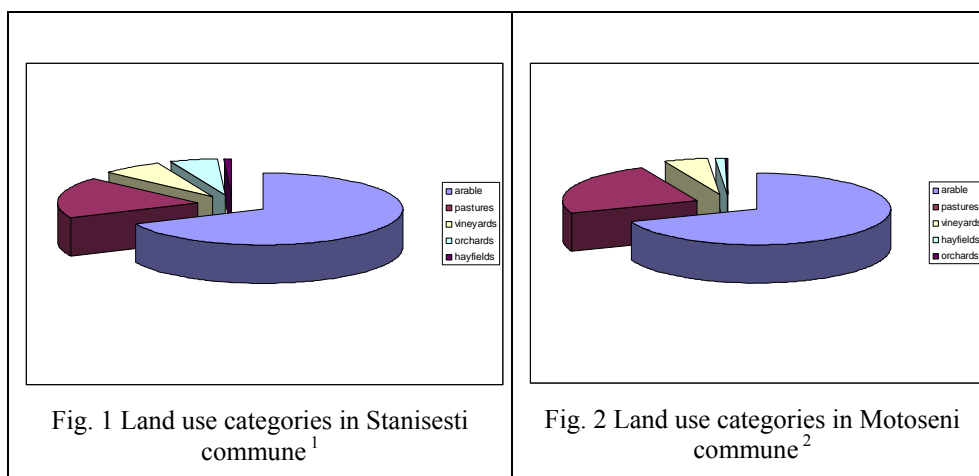
Land use and human activities

Depending on its density, consistency and species, the vegetation, either cultivated or spontaneous, herbaceous or wooden, has a direct or indirect influence on the occurrence and intensity of current shaping process.

Vegetable crops and perennial fodder graminaceae (lucerne, clover etc) offer the best soil protection, while weeding crops (potato, beet, maize, vine) ensure the lowest one.

As for stopping superficial and deep streaming, the best protection is given by the forests, especially when well structured and when they contain deep rooting species.

Land use analysis (Fig 1 and 2) shows a different distribution, both for the vegetal species and for the area they cover. Forest lack and/or fragmentation indicate that agriculture prevails in human activities, with crops being located especially in the lower part of the slopes and in the watersides of Drobotfor and Pojorata rivers.

Land covered by pastures and hayfields prevail in the basin; forests occur only sporadically; small areas covered in vineyards and orchards (sweet and sour cherry trees, pear trees etc) can be found near localities.

¹ Processed local statistic data, 2007.

² Idem 4.

Localities are placed mainly in valleys, with a higher density in the northern half of the basin (Stanisesti, Motoseni).

Brown clay-illuvial soils, which prevail in the above mentioned localities (27% and 51% respectively), are used by field crops (wheat, maize, sunflower, sugar beet, barley, lucerne, clover, soy beans, peas, beans etc), as well as by fruit trees (apple tree, pear tree, sweet cherry tree, sour cherry tree, peach tree, apricot tree), vine and vegetables.

However, productions are low. For instance, field crops yields (local data, 2007) are the following:

Crop	Yield (kg/ha)
Wheat	1700
Barley	1200
Two-row barley	1200
Sunflower	900
Maize	1400
Fodder crops	3000

Land fragmentation, lack of production factors, inadequate use of production technologies etc trigger - along with low outputs - land degradation.

Farm management

The components of each farm are combined in such a various way that we can practically state that there are not even two farms alike in what concerns area, land quality, livestock, manpower, technical-material endowment, professional training etc.

A common feature of family farms in the zone is the small size of land property, below average farm area at national level. Agriculture is the main activity of the population in this hill zone.

Farm outputs vary with the farms and according to several factors.

Taking into account the production and especially its destination, we have identified two types of family farms, namely:

- (a) subsistence family farms, which are profoundly autarchic and own land and/or livestock destined mainly to meet farm demand only;
- (b) partially commercial family farms (considered by the management as partially

open systems), represented by those production units developing both production and trade activities;

Farm development from the subsistence type to the commercial one takes place along with its enlargement. Enlargement is not to be confused with the size. The latter refers to agricultural area and/or livestock, while enlargement refers to the outputs obtained, in terms of value.

But regardless the farm type, the productions obtained by the family farms in the zone can be improved, by using measures to increase activity efficiency, which may create (or consolidate) the commercial potential of a farm.

There are numerous ways to improve the results obtained by the farms in Drobotfor basin. Some of them are shown below:

1. Farm size increase

In general, under the circumstances of current Romanian agriculture, family farm size could develop to viable, commercial farms by:

- a) selling – buying land, leading to new private properties of a size corresponding to performance technologies;
- b) association of small farmers, or land leasing by the latter, still maintaining land ownership.

In hill areas of Bacau County, the conditions are not favourable for creating viable farms through these two ways, especially due to the scattered agricultural land: a large part of it is located in the localities and are mixed with dwelling places, most often the household and the farm being overlapped on the same area, which means a considerably lower possibility of gathering this land within a single farm.

The survey carried out based on the questionnaire revealed that in Bacau hill zone there are farmer families, mainly retired, who declared themselves unable to work the land they own. There is also a certain category of land owners represented by those living in towns and who still own small agricultural areas in their native localities, areas given in the leasing system to relatives or other farmers.

2. Improvement of farm technical-material endowment

Technical-material endowment of the farms is an essential condition for a modern agriculture, capable of ensuring efficient productions, both by increasing yields and by reducing production costs.

Analysis performed on the technical endowment of family farms in Bacau County hill

zone revealed a less favoured condition; most farms have no mechanical equipment, so that production technologies rely almost strictly on manual and animal labour.

The very small size of the farms is an element which has generated and maintained this situation. It makes mechanical equipment – a tractor for instance – to be practically unjustifiable for a farm with a production structure that does not ensure proper exploitation, at full capacity; on the other hand, it is difficult for a small farm to obtain the financial results necessary for the purchase of mechanical equipment. Therefore we are in a vicious circle, unbreakable by the farmers.

3. Improvement of fruit tree varieties and of animal reproduction/breeding/exploitation system.

Fruit growing is the production branch ensuring the best economic results in hill zones; that is why we consider that the range of fruit tree varieties is one of the factors that may lead to good results in Drobeta-Turnu Severin basin. Research results can offer the fruit tree growers varieties considered to be valuable both in Romania and abroad; some are genetically resistant to diseases (scab and mildew) and require a lower number of pest control treatments, with the possibility of a 65-70% lower expenses for treatments compared to sensitive varieties.

Advantages obtained by the creation of orchards with valuable varieties, doubled by correct technologies which reevaluate their high biologic potential make possible good outputs for the private fruit growers. In the hill zone of Bacau County, old local varieties prevail for all fruit tree species, causing lower quantities and especially lower quality to be obtained.

As for the animal breeds grown in the family farms of the studied zone, research revealed that half-breeds are the most frequent in cattle, sheep are represented by breeds for rough wool, while mixed morpho-productive breeds are grown in pigs. It is typical of most family farms to reproduce the animals in their households through natural, nondirected interbreeding, as reproduction through artificial insemination is less preferred and accepted (high expenses for reproduction, maintenance and fodder).

Few farmers are correctly informed on the nutritive needs of the animals they breed, as well as on how to meet these needs, in each growing and exploitation stage. Apart from the endless love and care that peasants show their animals, most often they do not have the necessary resources to offer them the nutrition that ensures a production according to the breed biological potential. With specialized knowledge missing, tradition, intuition and experience remain the guiding elements.

4. Improvement of farmers' professional and management training

Assuming that a farm has the highest level for all the above-mentioned factors that play an important part in the improvement of production structure and results, it is obvious that their capitalization is made through the human factor, that is decisive for farm life.

Accumulation of professional and management knowledge according to current requirements creates the premises for farmer's success.

The part played by technical assistance offered to farmers has been largely debated in specialized literature. Local and county agricultural centres, A.N.C.A. etc can intervene by specialized technical consulting and many other ways to help the farmers, such as:

- periodical update on the offers for pest control products, chemical fertilizers, agricultural equipment etc, as well as on the selling prices for agricultural products on local and country markets;
- support in ensuring high quality seeds and reproductive material;
- courses for farmers' informing and training;
- co-operation with local media (local radio stations, TV, press) for broadcasting information useful for farmers.

It is important though that measures be applied, and that the activity of the centres be seen by the farmers as a real and indispensable support for solving any farm issues.

5. Development of activities complementary to agricultural ones

In the current social-economic situation, non-agricultural activities (servicies) are carried out, to obtain alternative incomes, to create new jobs, to rationally use natural resources.

Recently, conditions required by the development of rural tourism and agritourism have been created in Romania.

Also, domestic tourist demand has changed in the last few years, so that there is a higher interest in agritourism compared to the classical tourism, especially with the lower financial power of a large part of country population.

Practising agritourism in the studied zone is a good chance for the farmers, a real alternative both for the farmers - due to larger income from tourists' accomodation and from the capitalization of their own farm products (which are no longer transported to city markets, thus saving transport and selling costs) - and for local economic-social development.

Being so complex, agritourist activity can contribute to the general development of the respective rural zones, through local economic activities (e.g. meat, milk, honey processing) to meet a higher demand for agricultural and non-agricultural products.

Conclusions

Ever since its creation, human society has influenced nature through the various use of its resources. At present one can say that human activity is comparable to the one of the main shaping agents, with the difference that it can concentrate in some areals, generating important changes, especially through deforestation and agricultural use of the land.

A closer analysis of the natural conditions in Drobotfor hydrographic basin reveals that, apart from the direct effect of lithology, relief, vegetation and climate characteristics on the geo-morphological process, the latter is also significantly influenced - directly or indirectly - by the human factor.

Grazing and forest exploitation modify relief shaping regime by: soil erosion and destruction, herbaceous vegetation destruction, sudden change in water regime, massive soil washing through ravines, soil degradation through erosion and land slide.

Countermeasures are recommended against torrential process, as well as against mass displacement: bank reinforcement and protection, torrent control, forest plantations, rational grazing etc.

Measures for a revision of agricultural land use categories are recommended, depending on the degradation process (moisture preservation, erosion etc). Considering the specific pedoclimatic conditions allowing the development of a rich and various melliferous flora, improvement of floral composition is suggested, for a higher natural potential.

The best use of natural soil and sub-soil resources, labour resources and population distribution will ensure a permanent balance between their capitalization and the protection conditions necessary for the sustainable development of the territory.

Measures for a better quality of the natural environment are also necessary in Drobotfor hydrographic basin, as well as for the ecologic recovery of the territories strongly affected by human economic activities or by destructive natural phenomena, especially the rehabilitation of the degraded zones and the protection and conservation of natural values.

Mariana Bran, Ph.D., at all

Bibliography

1. Mariana Bran, 2005 – Vegetal farm ecotechnics, Printech Publishing House, Bucharest, 2005.
2. Voicu R., Iuliana Dobre, 2003 – Organization and strategy of farm development, ASE Publishing House, Bucharest, 2003.
3. * * * - Statistic data obtained from Bacau Local Administration, processed by the authors.
4. * * * - Research Project CEEEX No 64/2006.

Примљено: 15.04.2008.

Одобрено: 08.09.2008.

УДК: 631.95

УПРАВЉАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ЕКОСИСТЕМОМ СА ОДРЕЂЕНОГ ПРОСТОРА СТУДИЈА СЛУЧАЈА - ВАСЉУ

Проф. др Mariana Bran, др Iuliana Dobre, проф. др Radu Voicu
Академија економских студија Букурешт, Румунија,

Резиме

Пољопривреда се тренутно налази под утицајем новог типа економије и Европских структурних интеграција. До тада, пољопривреда мора бити препозната као важана грана националне економије из разлога што људи имају потребу да једу и из разлога што се у свету промовише само-прехрана, и позитивни комерцијални баланс. Дакле, ипак се треба угледати на принципе тржишне економије, укључујући и сталне адаптације у току реформе економских основа пољопривреде. Да би се то постигло, неопходно је донети нове законе у пољопривреди, модернизовати сеоску инфраструктуру и заштитити екосистем кроз очување и побољшање функционисања аграрно - прехранбеног ланца.

Кључне речи: заштита екосистема, сеоска инфраструктура, европске структуре

Author's Address:

Проф. др Mariana Bran
Академија економских студија, Букурешт
Румунија
E-mail: mariana_bran2004@yahoo.com

ГЕОГРАФСКЕ ОЗНАКЕ ПОРЕКЛА ПОЉОПРИВРЕДНИХ И ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА¹

Мирјана Савић², И. Ђурић²

Резиме. Произвођачи и прерађивачи пољопривредних производа имају интерес да им производи на домаћем, али и на међународном тржишту буду конкурентни, што се може постићи пласирањем висококвалитетних производа, који имају одређена, препознатљива својства. Такви су производи са специфичним карактеристикама географског порекла. Њихова се конкурентност и цена, у односу на конвенционалне производе, значајно повећава.

Већина земаља чланица Европске уније ангажовале су се на стварању услова да се специфичности у пољопривредној производњи и прехранбеној индустрији заштите и да што већи број производа добије ознаку географског порекла.

Европска унија је створила фонд који усмерава финансијска средства заинтересованим за промоцију пољопривредних и прехранбених производа са ознакама географског порекла.

Већина најпознатијих производа, који имају све услове за стицање географског порекла у Србији, није регистрована па не подлеже правној заштити.

¹ Рад је део истраживања на пројектима Министарства науке и заштите животне средине (МНЗЖС) Републике Србије под називом: “Стандардизација технолошког поступка традиционалне производње голијског сира применом аутохтоних бактерија млечне киселине у циљу заштите географских ознака“ и ”Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску Унију”.

² Проф. др Мирјана Савић, виши научни сарадник, мр Иван Ђурић, истраживач сарадник, Институт за економику пољопривреде Београд, 11060 Београд, Волгина 15, tel: +381 (0)11-2972-854, e-mail: mirjana_s@mail.iep.bg.ac.yu
e-mail: ivan_dj@mail.iep.bg.ac.yu

У Србији је створена неопходна законска основа да се ефикасно заштите у управном и судском поступку, између осталог, проналазак, робни знак, ауторско дело, дизајн и ознаке географског порекла.

Производи пореклом из Србије прво морају да заштите своје географско порекло према националном законодавству па ако испуњавају и захтеве из Директиве ЕУ 510/06, могу да се пласирају на тржиште Европске уније.

Кључне речи: заштићено географско порекло, Европска унија, стандарди

Увод

Данас се произвођачи у Републици Србији суочавају са великом конкуренцијом конвенционалних производа на домаћем и иностраном тржишту. У великој конкуренцији производа на светском тржишту све је израженији интерес произвођача и прерађивача пољопривредних производа да пласирају што квалитетније производе, нарочито оне који имају специфичне карактеристике географског порекла.

Географске ознаке порекла посебно су значајне за мање развијене земље, јер главнину њиховог извоза чине пољопривредни производи (Виденовић, 2007).

Вредност географске ознаке порекла почива на убеђењу потрошача да производи обележени географском ознаком порекла имају посебна својстава и квалитет. Конкурентност таквих производа се значајно повећава; постижу становиту предност на тржишту у односу на исту врсту производа, који немају такву ознаку.

Иако се чини као помодарство, многе земље чланице ЕУ интензивно раде на стварању услова како би се специфичности у пољопривредној производњи и прехрамбеној индустрији заштитиле и добиле ознаку географског порекла.

Правни оквир географских ознака порекла

Обзиром да је Република Србија своје законодавство у материји интелектуалне својине хармонизовала са међународноправним нормама, посебно са релевантном регулативом Европске уније, створена је неопходна законска основа да се ефикасно заштите у управном и судском поступку, између осталог, проналазак, робни знак, ауторско дело, дизајн, ознаке географског порекла. Скупштина Србије и Црне Горе усвојила је у 2004. нове законе из области интелектуалне својине:

- Закон о жиговима;

- Закон о ознакама географског порекла;
- Закон о ауторском и сродним правима;
- Закон о посебним овлашћењима ради ефикасне заштите права интелектуалне својине.

Ови закони су донети у поступку потпуног усклађивања прописа са захтевима Светске трговинске организације, односно Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине (TRIPs sporazuma), као једног од кључних споразума на којима почива Светска трговинска организација. Сви закони усклађени су и са одговарајућим међународним конвенцијама којима је приступљено од последње велике ревизије закона из ове материје, која је обављена у периоду од 1995. до 1998. године.

Донети закони су у складу са Међународним уговорима, који су ратификовани у нашој земљи:

- Париска конвенција о заштити индустријске својине;
- Уговор о сарадњи у области патената;
- Споразум о сарадњи и проширењу са ЕПО;
- Мадридски аранжман о међународном регистровању жигова;
- Протокол уз Мадридски аранжман о међународном регистровању жигова;
- Ничански аранжман о међународној класификацији производа и услуга ради регистровања жигова;
- Уговор о жиговном праву;
- Лисабонски аранжман о заштити ознака порекла и њиховом међународном регистровању;
- Универзална конвенција о ауторском праву.

Заштита географског порекла на међународном нивоу прецизирана је Лисабонским и TRIPS споразумом, директивама ЕУ и билатералним споразумима.

Према Закону о географским ознакама порекла Републици Србији географска ознака порекла је право, којим се штите ознаке порекла и географске ознаке производа, које физичка или правна лица производе на одређеном географском подручју.

Ознака порекла је географски назив земље, региона или места којим се означава производ, који из њих потиче. Квалитет и специфична својства тих производа су потпуно или претежно условљени географском средином, која обухвата природне и људске факторе. Производе се, дорађују или прерађују на одређеном ограниченом подручју.

Табела 1. Преглед законских прописа Европске уније и Републике Србије везане за ознаке географског порекла
Table 1 Overview of administrative regulative of EU an Serbia concerning protected geographic origin.

Прописи ЕУ	Делокруг	Прописи у СРЈ, СЦГ, РС
41989A0695 (01) 89/695/ЕЕС	Односи се на измене Конвенције о Европском патенту из 1975. године	Закон о патентима, ("Сл. лист СЦГ", бр. 32/04, 35/04, "Сл. гласник РС", бр. 115/06)
31998L0044 Direktive 98/44(ЕС)	Директива отклања разлике у пакси и прописима држава чланица ЕУ у заштити биотехнолошких поналазаа	Закон о патентима, ("Сл. лист СЦГ", бр. 32/04, 35/04, "Сл. гласник РС", бр. 115/06)
31989L0104 First Concil Direktiva 89/104/ЕЕС	Регулација материјалог жиговног права	Закон о жиговима, ("Сл. лист СЦГ", бр.61/04, "Сл. лист СЦГ", бр.7/05)
Concil regulation (ЕС) N _o 40/94	Успоставља се наднационално право из области права на жиг, успоставља се жиг ЕУ	Закон о жиговима, ("Сл. лист СЦГ", бр.61/04, "Сл. лист СЦГ", бр.7/05)
Concil Regulation (ЕС) N _o 2081/92	Заштита географских и ознака порекла за пољопривредне и прехрамбене производе	Закон о географским ознакама порекла, («Сл. лист СЦГ», бр. 20/2006).
31993L0098 Cocil Direktiva 93/98/ЕЕС	Трајање ауторског и сродних права	Закон о ауторском и сродним правима, ("Сл. лист СЦГ" бр. 61/04)

Извор: Институт за упоредно право и право ЕУ, Београд

Специфична својства могу да настану захваљујући само природним факторима као што су поднебље, земљиште, воде и др. или као резултат начина и поступка производње карактеристичних за одређено географско подручје. Природни фактори су посебно важни у примарној пољопривредној производњи; особине земљишта, квалитет воде и климатски услови имају велики утицај на квалитет одређеног производа. Код неких производа одлучујућу улогу има традиционалан начин производње усавршен у одређеном крају. Природни и људски фактори од значаја су код највећег броја производа, која им, заједно делујући, обезбеђују посебан квалитет (разне врсте алкохолних пића, сиреви итд.).

Географска ознака је географски назив, чија употреба значи да дати производ потиче из одређене земље, региона или места. Географске ознаке порекла употребљавају се за обележавање природних, пољопривредних, занатских и индустријских производа и производа домаће радиности.

Значај признавања географских ознака порекла за Републику Србију

Већина најпознатијих производа, који имају географско порекло у Србији, није регистрована-нема ознаку географског порекла и не подлеже правној заштити. То омогућава страним правним лицима да наше познате производе са географским пореклом региструју као међународне жигове.

Наше пољопривредно-прехранбене производе потребно је заштити због:

- могућности да производ постигне вишу цену и бољу позицију на домаћем и међународном тржишту;
- обезбеђивања препознатљивости заштићеног производа на тржишту;
- директне везе производа с одређеним географским подручјем, која му даје додатну вредност;
- заштите производа од злоупотребе и копирања.

У том циљу намеће се потреба за израдом базе свих пољопривредно-прехранбених производа, који испуњавају услове за заштиту географског порекла. База података ће омогућити сагледавање реалних потенцијала, који постоје у Републици Србији и биће од огромног значаја у изради дугорочне стратегије у циљу подршке произвођачима. Поступак за признавање географског порекла и добијање ознаке порекла покреће се пријавом индивидуалних произвођача, удружења, привредних комора, па и органа власти Заводу за интелектуалну својину.

Искључивост заштите је одређена основним правилом, да географску ознаку порекла могу користити само лица, која су као овлашћени корисници те ознаке уписани у одговарајући регистар код Завода за интелектуалну својину.

Овлашћени корисник географске ознаке порекла може да користи географску ознаку порекла за обележавање производа и да је употребљава и на средствима за паковање, проспектима, каталозима, огласима, упутствима, фактурама и осталим облицима пословне документације.

Овлашћени корисник има право да користи географску ознаку порекла уписом својства овлашћеног корисника у Регистар овлашћених корисника географске ознаке порекла.

Право коришћења географске ознаке порекла је ограничено на пет година од момента уписа у Регистар, али се може, на основу захтева овлашћеног корисника, продужавати под прописаним условима неограничен број пута.

У Заводу за интелектуалну својину до сада су регистрованоа 32 домаћа производа са географском ознаком порекла и то: говеђа ужичка пршута, свињска ужичка пршута,ужичка сланина, сремски кулен,сремска домаћа кобасица,сремска салама, пожаревачка кобасица,ртањски чај, кривовирски качкаваљ, хомољски овчији сир,хомољски козји сир,хомољски крављи сир, банатски ризлинг,јагодинска ружица, вршачко шампион пиво, Косово поље (Amselfeld, Field of the black bird,Champ de merle), косовско вино (Amselfelder), Метохија (Metohy), кладовски кавијар (Caviar of Kladovo), вода Врњци, апатинско јелен пиво, бујановачка минерална вода AQUA НЕВА, пиротски ћилим, Сирогојно, минерална вода Дубока, Бисерно острво (мускат крокан), Књаз Милош, Буковичка бања, Петровска клобаса (Петровачка кобасица), лесковачко роштиљ-месо (за пљескавице и ћевапчиће), ваљевски дуван чварци, Бермет и Футошки купус.

Економски ефекти промета производа са ознаком географског порекла

Производи, који имају ознаку заштићеног географског порекла, већ увелико имају развијено тржиште како у Европи тако и у свету.

Истраживања унутар Европске заједнице су показала да се све већи број потрошаћа при куповини хране одлучује за производе, који носе ознаку географског порекла, иако такви производи постижу већу цену од класичних.

У Европској унији, разлика у цени између производа, који имају ознаку заштићеног географског порекла, и оних, који немају ту ознаку, износи између 10 и 230% (вина). У Француској је та разлика износи око 30% за сиреве и 230% за вина. Дакле, сиреви и млечни производи, који носе ознаку заштићеног географског порекла, имају већу цену од готово 2 еура у односу на друге сличне сиреве без ознаке. Најбољи примери за то је и откупна цена сировог млека за проиводњу сира; у Француској је, током 2002. године, просечна откупна цена млека износила 0,30 еура, док је откупна цена литре млека за производњу чувеног француског сира Беауфорт износила 0,57 еура, односно 90% више. Неки од производа, који имају заштићено географско порекло, а који остварују знатно више цене на тржишту у односу на конкуренцију класичних проиувода исте врсте су свакако:

- Camembert сир - *Camembert de Normandie* у односу на цену свих других Camembert сирева;

- Сир Bri - *Brie de Meaux* и *Brie de Melun* у односу на цену свих других Bri сирева;
- Бивољи моцарела сир - *Mozzarella di Bufala Campana*, који је знатно скупљи у односу на све друге моцарела сиреве.
- Маслац - *Beurre d'Ardenne* и *Beurre Rose de la Marque Nationale Grand Duché de Luxembourg* у односу на цену других маслаца.
- Италијанско маслиново уље – *Toscana*, на тржишту достиже већу цену од готово 20% у односу на цену других маслинових уља.

Добијањем ознаке о заштићеном географском пореклу произвођачи обезбеђују, не само вишу цену свог производа, већ и бољу редистрибуцију додате вредности у ланцу производње од сировине до произвођача. У истраживању, које је спроведено 1999. године у Француској, дошло се до податка да је готово 40% испитаника спремно да плати производ са ознаком географског порекла и до 10% више у односу на друге производе.

Примери из земаља ЕУ показују, да на прави начин успостављен систем заштите географског порекла, неизоставно доноси огромне економске добити. У Француској је укупан промет производа са географском ознаком у 2004. био преко 3,5 милијарди евра, а преко 100.000 људи је запослено само у овој области. Италија на производима са географским пореклом има дупло већи промет, преко 7,8 милијарди евра, и око 400.000 људи је директно или индиректно запослено у производњи производа са географским пореклом. И у другим земљама ЕУ овакав приступ обезбеђења квалитета и бренда прехранбених производа осигурава развој регије; покретач је економије, а пре свега туризма у одређеном региону, посебно руралних подручја.

У Европској унији, укупан годишњи обрт остварен трговином производима са заштићеним географским пореклом износи око 40 милијарди еура. Поједине земље унутар Европске уније знатно предњаче у трговини овим производима. Француска остварује обрт од око 19 милијарди еура у преко 138.000 предузећа, која се баве што производњом, што трговином овим производима. Од укупног обрта скоро 84% или 16 милијарди еура, се остварује трговином вина и осталим алкохолним пићима. Од укупне количине вина, које се извози из Француске, 85 % носи ознаку заштићеног географског порекла. Остатак укупног обрта од извоза производа са заштићеним географским пореклом, од 16 % или 3 милијарде еура се остварује од других прехранбених производа. Италија остварује обрт од 12 милијарди еура у трговини производима са заштићеним географским пореклом, а Шпанија готово 3,5 милијарди.

Да је Европска унија препознала трговински значај, који имају производи са ознаком заштићеног географског порекла, указује и чињеница да је у оквиру Европске уније створен фонд, који усмерава финансијска средства на подршку промоцији пољопривредних производа са заштићеним географским пореклом. Систем подршке промоцији је намењен, како унутар Европске уније, тако и за промоцију ових производа широм света.

Систем подршке је конципиран на принципу кофинансирања. Европска унија из својих фондова обезбеђује око 50% потребних финансијских средстава, 30% обезбеђује земља чланица и 20% треба да обезбеди професионална организација, која је осмислила читав пројекат промоције.

Систем за подршку промоцији пољопривредних производа са заштићеним географским пореклом одређен је у следећим документима Европске уније:

- **Регулатива бр. 2826/2000 Савета Европске уније.** Ова регулатива се односи на финансијску подршку промоције пољопривредних производа, у оквиру којих се потенцирају производи са заштићеним географским пореклом, унутар ЕУ;
- **Регулатива бр. 1071/1999 Савета Европске уније.** Ова регулатива се односи на примену правила промоције;
- **Регулатива бр. 2702/1999 и регулатива бр. 2879/2000 Савета Европске уније.** Ове регулативе се односе на подршку промоцији у трећим земљама;
- **Регулатива бр. 1257/1999 Савета Европске уније.** Ова регулатива се односи на сектор руралног развоја који подржава произвођаче у настојању да промовишу висококвалитетне производе.

Допринос промоцији производа са географским пореклом, унутар Европске уније, током 2002. године је износио 8,5 милиона еура или 6% укупно издвојених средстава за ову намену. Најбољи резултат је остварен у промоцији француских и белгијских производа са заштићеним географским пореклом, који су након спровођења пројекта подршке, само у Немачкој повећали обрт за 14% и дневну продају за готово 27%. Значајан резултат је остварен и у другим земљама Европске уније.

Допринос промоцији ових производа у земљама ван Европске уније је износио 7,6 милиона еура или 14% од укупно издвојених средстава за промоцију свих пољопривредних производа. Може се закључити да је приоритет дат промоцији пољопривредних производа са заштићеним географским пореклом у земљама ван Европске уније, чиме се у знатној мери подстиче извоз ових производа.

Према подацима на званичном сајту Европске уније у државама чланицама регистрован је 632 производ са географским ознакама порекла (табела 2).

Табела 2. Преглед регистрованих производа са географским ознакама порекла у земљама ЕУ

Table 2 Overview of product with protected geographic origin in EU.

Производи Земља	СМ	ПМ	Р	С	У	СУ	ВПЖ	ПП	З	ОАП	П	ПВ	НПП
Аустрија	-	2	-	6	1	-	3	-	-	-	-	-	-
Белгија	-	2	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Данска	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Чешка	-	-	2	-	-	-	2	5	-	-	-	3	-
Грчка	-	-	1	20	26	10	22	1	-	1	-	-	4
Енглеска	8	-	3	12	-	-	1	-	-	1	3	2	-
Финска	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Холандија	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ирска	1	1	1	1	-	-	27	-	-	-	-	-	-
Италија	2	29	-	35	48	2	55	-	2	2	-	-	3
Ирска	1	1	1	1	-	-	-	27	-	-	-	-	-
Кипар	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Луксембург	1	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-
Мађарска	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Немачка	3	8	3	4	1	-	3	3	-	-	34	12	-
Низоземска	-	-	-	4	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Пољска	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Португал	27	28	-	13	6	1	21	-	-	10	-	-	-
Словачка	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Словенија	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Шпанија	13	10	1	20	21	-	33	7	4	-	-	-	-
Шведска	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Укупно по врстама производа	29	83	14	120	107	14	171	48	6	15	10	8	7

Извор: www.europa.eu

СМ-свеже месо; ПМ-прерађено месо; Р-риба; С-сир; У-уље; СУ-стоно уље; ВПЖ-воће, поврће, житарице; ПП-пекарски производи; З-зачини; ОАП-остали анимални производи; П-пиће; ПВ-Пиво; НПП-непрехранбени производи

Европска Унија је усвојила **Директиву ЕУ 510/06**, према којој географско порекло својих производа у Унији могу да заштите и произвођачи из земаља, које нису њене чланице. То значи, да ће производи, уколико успешно испуне захтеве прецизиране у Директиви, имати могућност да користе исте ознаке као и производи из земаља Европске уније. То ће дати изузетну позицију произвођачима да пласирају своје производе на тржишта Европске уније.

Производи из Републике Србије прво морају да заштите своје географско порекло према националном законодавству. Систем сертификације мора осигурати адекватну контролу, која треба да буде идентична контроли на нивоу Европске уније.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије настоји својим мерама да производи, који буду имали ознаке географског порекла, нађу своје место и на тржишту Европске уније са истим ознакама о заштићеном географском пореклу какве има роба пореклом из земаља чланица Уније, што би значајно допринело повећању њиховог извоза.

Закључак

У циљу постизања адекватне конкурентности домаћих пољопривредних и прехранбених производа на домаћем и страном тржишту потребно је производити висококвалитетне производе, чији је процес производње традиционалан и карактеристичан за одређено поднебље. Тиме се стичу услови за испуњење захтева домаћег и законодавства Европске уније, који регулишу питања везана за регистровање производа са ознаком географског порекла.

Производи са ознаком географског порекла постижу бољу позицију на домаћем и међународном тржишту, вишу цену, постају препознатљиви због директне везе с одређеним географским подручјем, што им даје додатно посебну вредност.

Регистровањем географске ознаке порекла производ стиче правну заштиту од фалсификовања и копирања.

Израдом базе свих пољопривредних-прехранбених производа, који испуњавају улове за заштиту географског порекла, сагледаће се реални потенцијали у Републици Србији. Таква база ће бити значајна основа у изради стратегије подршке произвођачима, који испуњавају услове за регистрацију ознака географског порекла производа.

Литература

1. Concil Direktiva 89/104/EEC
2. Concil Regulation (EC) N_o 2081/92 14 Juli
3. EU support to Promotion of Agricultural Products, Nigel SCOTT December 2005.
4. European Commission, External Trade, Trade Issues:
http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/intell_property/argu_en.htm
5. Geographical Indications and the challenges for ACP countries, a discussion paper, O'Connor and Company, April 2005.
6. Videnović S, Geografske oznake porekla, 2007. (megatrender.blog.co.yu)
7. Закон о географским ознакама порекла, («Сл. лист СЦГ», бр. 20/2006).
8. Закон о ауторском и сродним правима, («Сл. лист СЦГ» бр. 61/04)
9. Закон о патентима, ("Сл. лист СЦГ", бр. 32/04, 35/04, "Сл. гласник РС", бр. 115/06)
10. Закон о жиговима, ("Сл. лист СЦГ", бр.61/04, "Сл. лист СЦГ", бр.7/05)
11. www.europa.eu
12. www.yupat.sv.gov.yu
13. www.yupat.sv.gov.yu
14. www.paragrafco.co.yu

GEOGRAPHIC INDICATIONS OF ORIGIN OF AGRICULTURAL AND FOOD PRODUCTS

Mirjana Savić, Ivan Đurić
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Summary

Agricultural producers have interest for their products to be more competitive on both, domestic and international market. They can achieve this if they have high quality products, which have specific, well recognized characteristics. Those products are with specific geographical characteristics. Those products have significantly bigger market price and value.

Large number of European countries is involved in creation of preconditions for achieving the sign of protected designation of origin (PDO) for their products.

In Serbia, large numbers of high quality products, which have all necessary characteristics to get the PDO sign, are not registered, and they are not protected.

There is a low regulative concerning PDO product in Serbia and it also refers to low protection of intellectual rights concerning inventions, trademarks, authorized work, design, and PDO. Products from Serbia should be protected by the low regulative before and then if they satisfy the conditions of EU directives 510/06, then they can be exported to the EU.

Key words: Protected geographic origins, European Union, standards

Author's Address:

Mirjana Savić, Ph.D.
Institute of Agricultural Economics Belgrade
Volgina 15
11060 Belgrade, Serbia
E-mail: mirjana_s@mail.iep.bg.ac.yu
Tel/Fax: +381 11 2972-858

Извештај са међународног научног скупа

**„СТАЊЕ, МОГУЋНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ
РУРАЛНОГ РАЗВОЈА НА ПОДРУЧЈУ
ВЕЛИКИХ ПОВРШИНСКИХ КОПОВА“**

одржаног 24. и 25. априла 2008. године, у Бањи Врујци

Институт за економику пољопривреде из Београда у сарадњи са Општиним Мионица, Регионалном привредном комором Ваљево, Задружним савезом Београда, Привредном комором Београд, Регионалном привредном комором Нови Сад, ПД РБ „Колубара“ д.о.о. Лазаревац, Пољопривредним факултетом Земун, Пољопривредним факултетом Нови Сад, Економским факултетом Суботица, Институтом економских наука Београд, Институтом за примену науке у пољопривреди Београд, Пољопривредним институтом Републике Српске Бања Лука (БиХ), Пољопривредним факултетом Источно Сарајево–Република Српска (БиХ), Institut agronomique mediterraneen de montpellier (СИНЕАМ–ІАММ)–France, Faculty of agro-food and environmental economics, academy of economic studies, Bucharest–Romania, Institute of agricultural economics, Bucharest–Romania, Institute of agricultural and food economics, Warsaw– Poland, Banat university of agriculture, Timisoara–Romania, Balkan environment association (В.Е.Н.А.) Solun–Greece, Научним друштвом аграрних економиста балкана (НДАЕБ/БСААЕ) Београд, Балканском асоцијацијом за социологију села и пољопривредом Београд, организовали су међународни научни скуп „Стање, могућности и перспективе руралног развоја на подручју великих површинских“ који је одржан 24. и 25. априла 2008.године у Бањи Врујци.

У тематском зборнику који је штампан објављено је 63 рада са укупно 180 аутора од којих су 57 странци. Од укупног броја радова које је Научни одбор саветовања рецензирао и одобрио, било је 44 рада домаћих и 19 радова иностраних аутора. У зборнику апстраката који такође овог пута штампан објављено је 77 апстраката, 46 домаћих и 31 иностраних аутора.

Основна тема скупа је била стање, могућности и перспективе руралног развоја на подручју великих површинских копова јер је то веома актуелна проблематика у експлоатацији земљишта Површински начин вађења сировина даје већу продуктивност, али изазива и велике и разнолике последице и проблеме. Уважавајући неопходност да се обезбеде потребне сировине с

једне стране и да се истовремено реше или бар ублаже проблеми које такве активности носе, с друге стране, примењују се специфичне активности из подручја диверзификације руралне економије, од користи за целокупну, али још више за локалну заједницу, дефинисане у складу са специфичним потребама, могућостима, и предиспозицијама руралне заједнице најприхватљивије за дати укупног и појединачног степена развоја.

Скуп је подељен у три секције.

Прва секција има 20 радова који су обухватили област агрокомплекса. Али по анализираној тематици она се може поделити и у следеће тематске целине: инвестиције, конкурентност, заштита животне околине, тржишни односи и комуникација.

У области која анализира **инвестиције** истиче се да у недостатку домаће акумулације, стране директне инвестиције представљају значајан извор финансирања економске активности у земљама у транзицији. Улазак страних компанија има ефекте како на економију земље домаћина, тако и на економију матичних земаља. Својим уласком на тржиште стране компаније подстичу економски раст и извозне потенцијале земље домаћина уколико у свој систем производње укључе локалне фирме и обезбеде пораст производње намењене, како домаћем тако и иностраном тржишту. Земље у транзицији могу, уз подршку страних директних инвестиција, да убрзају процес трансформације и тако скрате период кризе, неизвесности и ишчекивања, уштеде драгоцено време потребно за ревитализацију и опоравак. Улагања стратешких партнера омогућила би, не само прилив преко потребног капитала, већ и трансфер технологије, унапређење менаџмента и побољшање пословног имиџа. Крајњи резултат огледа се у унапређењу конкурентности предузећа.

Источноевропске земље које су завршиле са старим друштвеним и економским системом и кренуле путем тржишне економије суочавају се са низом великих питања, као што је недостатак средстава које могу преоријентисати њихову економију. Страни инвеститори су се показали као веома успешни власници, са огромним позитивним ефектима на раст продуктивности, обима производње, инвестиција у предузеће и сл. Донекле изненађујуће представља и чињеница, да су запажени и позитивни ефекти на пораст запослености у дужем периоду. Наиме, преузимање предузећа од стране иностраних инвеститора је по правилу доводило до значајне редукције броја запослених. Међутим, након спроведених промена, инвестиционих улагања и оспособљавања предузећа за конкурентно пословање на светском тржишту, запажа се тенденција пораста запослених и у овим предузећима.

Радови прве секције који анализирају **конкурентност** наглашавају значај знања и иновација као извора конкурентности. Наиме, многе земље покушавају да постану конкурентне, међутим само малом броју то заиста и успева. Економије које прецењују значај развоја базираног на основним факторима и условима производње и које немају оријентацију ка иновацијама, налазе се по правилу у зачараном кругу сиромаштва. Да би га превазишле оне морају да подижу ниво знања и развију своје капацитете да постану ефикасни. У овој тематској области указује се на путеве унапредјења конкурентности мање развијених земаља као што је и република Србија. Сазнање о томе омогућиће овим земљама да побољшају своју конкурентску позицију унутар постојеће технолошке основе, односно технолошке основе која се може увести као модел или парадигма за њихов даљи развој и повећање њихове конкурентности. Конвенционални поглед на изворе конкурентности највећу пажњу придаје контроли екстерних фактора производње, као што су природни ресурси, рад и капитал, па у конкурентској утакмици побеђују они који имају тзв. компаративну предност, односно вођство у трошковима. Међутим, у информатичкој економији тежиште конкурентности се помера од екстерних фактора ка знању, иноформацијама, стратегијама и пословном амбијенту. Сходно томе, кључно питање развоја сваке националне економије постаје стварање услова за брз и одржив раст продуктивности коришћењем нових, софистицираних извора конкурентске предности.

Тематска област која се бави **заштитом животне околине** указује да је негативан утицај на околину немогуће уклонити, али да се исти може смањити активностима које враћају виталност датом подручју. Економски развој свих држава подразумева све веће искоришћавање необновљивих извора енергије као што су угаљ и нафта, тако да је сасвим очигледно да ће утицај на животну средину у будућности бити све израженији. Површинска експлоатација минералних сировина, доводи до потпуног уништења биљног покривача на датим подручјима. Последично, указује се на негативне утицаје експлоатације минералних сировина на животну средину, као и на значај процеса рекултивације у обнови нарушених екосистема. Производна активност и потрошња човечанства је везана са искоришћавањем природних ресурса. Док је производни потенцијал човечанства био низак, природа је асимилирала отпад и успостављала равнотежу. Са експоненцијалним растом производног потенцијала и потросње човечанства ова равнотежа је нарушена, што негативно утиче на квалитет живота човека. За решавање многих проблема отпада постоје техничко-технолошка решења. Њихова примена се међутим судара са ригидним економским ограничењима. Рударске активности су до те мере деградирале земљиште да је оно постало неодговарајуће за било коју алтернативну употребу. Напредак према одрживом развоју се може учинити

преко остваривања додатне вредности у условима еколошког, социјалног и економског напретка друштва и државе као целине. Придржавајући се принципа одрживог развоја, потребно је разморити креативне могућности употребе великих отворених површинских копова на неким локацијама за комерцијалне и рекреационе сврхе или рибњаке. То би могло да пружи значајан допринос економској виталности и интегрисаности рударских насеља. Због тога је неопходно опоравити и очистити површинске копове у Србији. Такође, истиче се да се земљиште као необновљиви природни ресурс може оцењивати само ако се посматра и у дугом и у кратком року. Динамика деградације и ненаменског претварања пољопривредног земљишта у непољопривредно, релативно је интензивна. Ако би се наставила таква динамика, у наредних неколико деценија више од једне трећине ораница у свету може бити изгубљено или уништено.

Радови прве секције који се баве анализом **тржишних односа** указују на значај права потрошача, при чему се посебна пажња придаје интеграцији потрошача у ЕУ и дистрибуцији прехранбених производа. Такође, истиче се да економска пропаганда треба да буде законита, културна, поштена и заснована на реалним чињеницама, да буде заснована на поштовању потрошача и друштва и да поштује опште принципе лојалне конкурернције у пословној средини. Европско законодавство је врло стриктно у погледу сигурности производа намењених потрошачима. Један општи захтев европског законодавства је да сви производи продати на подручју ЕУ буду безбедни. Ако нека компанија открије да је неки производ са тржишта несигуран, има легалну обавезу да о томе информисе ауторитете из држава чланица које су оштећене. Ако, пак, производ представља значајну опасност, компанија треба да се побрине о повлачењу истог са тржишта и од потрошача који су купили тај производ. Истраживање је обухватило и проблем дистрибуције прехранбених производа у Европи, као и утицај глобализације на постојеће канале дистрибуције прехранбених производа. Упоредо са ширењем глобализације и транснационалних компанија, дошло је и до повећања преокупације око компоненти маркетинг микса, нарочито по питању регулатива о дистрибуцији. Током 90-их година прошлог века карактеристика у ланцу прехране је била да су произвођачи били транснационални, док се дистрибуција користила традиционалним маркетинг системима. Данас, модерна трговина није више ограничена на градско тржиште средње класе, већ се убрзано редефинише у динамичан систем дистрибуције и шири своје активности на масовну популацију. Трендови у модерној трговини доводе до формализације односа у оквиру ланца дистрибуције кроз разне врсте уговора, и на тај начин доводе у питање одрживост традиционалних произвођача и трговаца.

Последња група радова прве секције бави се **комуникацијама** између учесника који учествују у пољопривредним комуникацијама и развоју лидер програма. Што се тиче комуникација аутори постављају себи за циљ да обухвате факторе који утичу на подстицање конфликта како унутар, тако и ван пољопривредних експлоатација, да идентификују структурне чиниоце који могу одредити појаву конфликта и не последње важно, да покушају да представе начине на које може бити коришћена комуникација у конфликтним ситуацијама употребом одређених тактика за решавање конфликта и то најефикаснијим инструментом названим комуникација. Такође, наглашава се значај етике у менаџерској комуникацији у домену пољопривреде. Етичка схватања су на разне начине важна за економску активност. Све оно што се догађа у економији зависи од могућности оних који се њоме баве, а на њихове могућности на један природан начин утиче етика којом зраче. На један парадоксалан начин, иако су наука и техника успеле да последњих година учине револуцију наших могућности у преносу информација, ипак, капацитет међусобне комуникације је опао. Последњи рад у овој секцији бави се анализом Лидер Програма којим ће се допринети уравнотеженом развоју руралних области и убрзању структурног побољшања у Европи. Лидер приступ има за циљ оснажавање територијалне повезаности и имплементацију интегрисаних активности, које треба да подрже диверзификацију и развој руралне економије ради добробити заједнице.

Друга секција обрађује тематику заштите животне околине, руралног развоја, површинских копова, рекултивације земљишта, као и питања руралног туризма. Највећи број аутора друге секције пажњу је посветило потенцијалима и могућностима даљег руралног развоја. Секција има укупно 22 рада.

Убрзани ток индустријализације који је имала наша земља након Другог светског рата је већ почетком седамдесетих година исцрпео основне генеричке снаге друштва. Даљи правци интензивирања привредног раста и развоја су тражени у терцијарном сектору. Међутим, он није био у стању да обезбеди жељени обим и динамику привредног раста и развоја, тако да се привреда већ средином осамдесетих нашла у колапсу. Због познатих догађаја са почетка деведесетих и уопште целе декаде која је следила, ми се данас налазимо у незавидном положају. За све време пољопривреда је била неправедно занемаривана и запостављана. То је занчило свесно одрицање од свих предности које би имали да смо водили избалансиран укупан привредни развој. Наша земља има веома респектабилне ресурсе за рурални развој. Ово, пре свега, имајући у виду две чињенице, укупну територију коју заузимају рурална подручја (више од 80%) и укупан број становника који живи на њима (према попису из 2002. године 43,6%).

У оквиру радова везаних за **заштиту животне средине** аутори прате и мере учинак заштите животне средине, наводећи да све врсте организација (компаније, корпорације, фирме, предузећа, органи власти или институције итд.) морају да се труде да постигну и покажу свој учинак у заштити животне средине контролисањем својих активности, производа, и услуга, континуирано мерећи и пратећи њихов утицај. Ово је између осталог и условљено правном регулативом, како домаћом тако и Европском.

После Другог светског рата, током деценија које су следиле, концепција **руралног развоја** се мењала и развијала: од консолидације земљишта и развоја инфраструктуре, преко националних програма за подршку фармерима, до креирања политике ЕУ у области пољопривреде. 70-их година тренд је био обнова села, 80-их заштита природе, 90-их пажња је стављена на структурне фондове ЕУ за рурални развој. Посебан акценат на рурални развој и регионални менаџмент започео је, такође, деведесетих година и актуелан је све до данашњих дана.

Проблеми руралног развоја закупили су пажњу великог броја аутора ове секције. Аутори му приступају на различите начине, нудећи велики број решења за његово подстицање. Различитост иде од мера везаних за економску, аграрну, фискалну и монетарну политику, до сугестија везаних за рурални туризам. У радовима аутора из иностранства пажња је ствљенена и на мере које би довеле до достизања задовољавајућег нивоа који би био у складу са стандардима и прописима Европске уније. Такође, сугеришу се и мере подршке које би свакако допринеле убрзавању овог процеса.

У радовима који се односе на **површинске копове и рекултивацију земљишта** аутори указују на процесе и узроке деградације земљишта. Као мера превазилажења свих евентуалних нежељених консеквенци, сугерише се између осталог и на пошумљавање угрожених земљишта, како би се спречили сви деградацијони процеси. На овај начин би се допринело заштити животне средине, јачању сировинске базе дрвне индустрије, чиме би се створиле могућности развоја ових подручја. Такође, велики број аутора указује на импликације деградације природних ресурса на рурални развој. Наводе да се површински копови значајно одражавају на живот руралног становништва. Стратегија руралног развоја, како наглашавају, се мора прилагођавати специфичним условима екстремног деградирања природних ресурса и измене друштвено-економских услова живота руралне популације. Површинском експлоатацијом минералних и рудних богатстава долази до уништавања великих земљишних површина, па без обзира на то колико је рекултивација као процес скуп, сложен и дуготрајан, за њом постоји велика потреба и неопходно ју је спроводити. На овај начин они указују на једино до сада

могуће решење превазилажења незадовољајућег стања које иста има на животну средину.

У оквиру радова који се односе на рурални туризам аутори се баве моделом развоја **агро-еколошког туризма**. Наводе да за развој руралних подручја у Србији треба искористити могућности које нуди туризам, уз поштовање и очување специфичности појединих регија. Туризам је данас грана привреде с највећом стопом развоја. Почети овог новог прилаза искоришћавања руралних површина су присутна и на територији града Суботице. Организовано је заједничко приказивање заштићених подручја, едукација о новом начину живота на заштићеним природним добрима, са посебним освртом на укључивање локалног становништва поменутих простора у ове активности.

Хетерогеност у приступу задатој проблематици указује да је проблематика врло актуелна и да се налази готово на самом почетку. Отуда се оправдано може очекивати да је ово само сегмент у укупном истраживању које ће дугорочно имати велики значај на планирање и развој руралних подручја, а нарочито оних који имају проблеме са деградацијом земљишта због површинских копова.

Трећа секција садржи укупно 19 радова аутора из земље и иностранства. Презентовани радови разматрају проблематику биљне и сточарске производње.

Највећи број радова тематски је везан за **ратарску производњу**, образлажући могућности рекултивације деградираних земљишта у реонима у којима постоји неки облик рударске активности (површински копови). У већини радова су анализирани могућности унапређења производње ратарских усева на земљиштима која су већ у процесу биолошке рекултивације, процењују се шансе за повећање плодности земљишта процесом микробиолошке фиксације атмосферског азота, као и утицаји вештачких ђубрива на остварене приносе различитих пољопривредних култура. Доминира запажање да узгајање ораничних усева у процесу биолошке рекултивације на напуштеним локацијама површинских копова, поред изванредног доприноса заштити животне средине, даје и могућност за мултифункционалном валоризацијом експлоатисаних површина. Такође, скреће се пажња на чињеницу, да накнадно остварени економски ефекти производње житарица или биомасе (добијене од стране биљака широког спектра употребе) нису занемарљиви.

Одређен број радова ове секције односи се на разматрања у сфери **производње лековитог биља**. Они указују на тренутно стање унутар ове производње у Републици Србији, посебно истичући значај ма ког облика кооперације у ланцу снабдевања сировинама биљног порекла. Наводи се чињеница да је

велики део територије Републике Србије незагађен и стога погодан за плантажну производњу квалитетних сировина биљног порекла, које се могу извозити и понудити иностраном тржишту, уколико би се испунили сви захтевани услови у погледу квалитета. Такође, скреће се пажња да поред плантажне производње у нашим условима постоје и могућности за развијање сакупљачке делатности. Ова активност би уз правилно организовање и поштовање актуелних прописа из области очувања биодиверзитета могла допринети економском развоју одређених крајева Србије. С обзиром да је потражња за сировинама биљног порекла (лековито биље) на светском нивоу у константном порасту, обезбеђењем одговарајућих сертификата (гаранти квалитета производа), јавила би се шанса за њиховим пласирањем на инострана тржишта уз остваривање значајно већих профита.

У складу са темом научног скупа, аутори анализирају разне варијанте **процеса биолошке рекултивације нарушених земљишних комплекса**. Објашњава се како све фактори као што су ђубрење, генотипске и фенотипске карактеристике биљних врста, инокулација семена азотофиксаторима и остали, утичу на раст и развиће биљака, а самим тим и успешност процеса рекултивације земљишта. Обсервирају се карактеристике значајних биљних култура, и како се дате биљне врсте могу искористити у процесу обнављања и унапређења животне средине која нас окружује. Већина аутора указује на присутност чињенице константног смањења количине квалитетног земљишта погодног за биљну производњу, односно описују процесе који би могли поспешити обнову земљишта, као што је то случај са процесом азотофиксације, који значајно обогаћује тло елементима неопходним за раст и развиће биљака. Анализирају се системи ђубрења, који при гајењу појединих ратарских култура и травних формација утичу на параметре биогености земљишта и већу микробиолошку активност земљишта у процесу бржег формирања елемената земљишног потенцијала. Поред свега, велики број аутора, експерименталним истраживањима и анализом тако добијених података, закључује да је правилан избор биљних врста један од најзначајнијих фактора одговорних за процес успешне рекултивације нарушених подручја.

Део радова односи се на могућности селекције економски значајних **биљних врста** и стварања високо продуктивних генотипова неопходних за повећање приноса усева, при чему се посебно скреће пажња на напоре усмерене ка одабиру перспективних линија, које имају изражене способности азотофиксације, па стога могу убрзати процесе обнављања површинских земљишних слојева.

Радови везани за **област сточарске производње**, углавном се односе на актуелна питања унутар говедарске производње, те могућности њеног будућег унапређења кроз увођење савремених технологија. Као упечатљив пример се

наводи коришћење актуелних софтвера, којима се ствара база података са свим релевантним дешавањима у процесу производње на фарми. Софтвер омогућава праћење комплетног производног процеса, бележи његове основне параметре, те њиховом анализом омогућава добијање резултата и писање извештаја, на основу којих би менаџмент фарме лакше дошао до неопходних управљачких корака који би допринели повећању продуктивности фарме.

Неоспорна важност резултата истраживања садржаних у радовима о значају процеса рекултивације са становишта заштите животне средине, огледа се у томе да се поједини закључци могу употребити при избору рекултивационих мера не само у Србији већ и у осталим државама. Поред тога анализирани теме важне су са становишта доприноса базичним научним истраживањима у области пољопривреде. Радови, у највећем броју поткрепљени експерименталним резултатима, требало би да подстакну даља истраживања у области биолошке рекултивације деградираних земљишних површина. Значај добијених резултата је утолико већи уколико посматрамо актуелност биолошке рекултивације површинских копова не само из разлога поштовања одговарајућих закона, већ и због обавезе према садашњим и будућим генерацијама у погледу очувања квалитета животне средине.

Највећи број радова припремљених за овај скуп су саставни део истраживања на пројекту **149007- Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у Европску унију**, који се реализује у периоду 2006-2010. година, а који финансира Министарство науке републике Србије.

Уредници

Проф др Драго Цвијановић

Др Владана Хамовић

Др Јонел Субић

Монографија
**"ПРИРОДНИ РЕСУРСИ:
ЕКОНОМИЈА-ЕКОЛОГИЈА-УПРАВЉАЊЕ"**

Аутори:

Др Милан Р. Милановић, др Драго Цвијановић, др Горица Цвијановић

Издавач: Институт за економику пољопривреде, Београд, 2008.

Почетком ове године објављена је врло занимљива монографија, припремљена на 302 стране, са анексима и ширим списком литературе, чија комплексна структура указује на свеобухватно разматрање сложених питања економије, екологије и управљања природним ресурсима у Србији и свету.

Поред предговора, монографија садржи девет аналитичких поглавља, у којим се посебно разматрају: у првој глави - *Економија и животна средина* - односи људи и природне средине, савремена економска схватања животне средине, односно животна средина као економски и еколошки систем; у глави другој - *Одрживи развој* - генеза, главни разлози концептуализације и контроверзе одрживости, еколошка етика, одрживост и мултифункционалност у пољопривреди, и институционализација одрживог развоја; у глави трећој - *Класификација и квантификација природних ресурса* - различита схватања значаја природних услова и ресурса, критеријуми класификовања и квантификовања природних ресурса и залиха као економска категорија; у глави четвртој - *Необновљиви минерални ресурси* - значај минералних ресурса, стање основних енергетских ресурса у свету и минералних ресурса Србије; у глави петој - *Обновљиви ресурси – системи*, посебно су обрађени: земљиште, воде, ваздух, шуме, природна баштина и биодиверзитет; у глави шестој - *Обновљиви извори енергије* - хидроенергија, сунчева енергија, енергија ветра, геотермална енергија, енергија биомасе и нуклеарна енергија; у глави седмој - *Приступ економији природног капитала* - теоријски приступ економији природних ресурса, процене «природног капитала», економска рента од природног капитала, посебно економски аспекти земљишта као фактора производње, земљишна и шумска рента, као и интерна и екстерна економија ресурса; у глави осмој - *Економија необновљивих ресурса* - економске процене апсолутне и релативне реткости необновљивих ресурса, оптимализација употребе, методе вредновања и мере за очување необновљивих ресурса; у глави деветој - *Економија обновљивих ресурса* - рационално коришћење и вредновање екстерних ефеката природног капитала, директне и индиректне

методе вредновања природне баштине и мере за очување обновљивих ресурса.

Монографија је по свом садржају доминантно посвећена економској анализи природног капитала и проблема заштите животне средине, као и упознавању и примени концепта одрживог развоја, у складу са светским искуствима у овој области. Екстерни економски ефекти (позитивни и негативни) данас представљају велико оптерећење за сваки пословни пројекат. Пошто еколошки трошкови не спадају у контекст класичне економске анализе, аутори истичу да се еколошки аспекти развоја још увек споро укључују у комплекс појмова и принципа којима је нужно овладати у савременој економској анализи. Стога аутори монографије, на основу теорија савремених фактора производње, међу којима посебно место заузима природни капитал, указују на практичну примену одговарајућих метода вредновања природног капитала и екосистема, као и обновљивих и необновљивих природних ресурса.

У том контексту, у монографији се указују на супротстављене циљеве привредног и социјалног развоја, с једне стране, са еколошким стандардима и најширим интересима заштите животне средине. Заправо, елаборирају се објективне теоријско-методолошке и практичне препреке у превазилажењу ових супротности, које би требало да помири концепт одрживог развоја, који је, иначе, као модел осмишљен на етичким принципима међугенерациске правде, односно очуваности животне средине коју садашње генерације остављају у наслеђе генерацијама својих потомака.

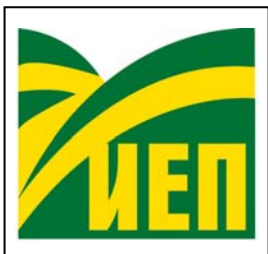
Економија природних ресурса и животне средине као научна дисциплина представља материјализацију савремене економске мисли о односу економија-екологија у контексту одрживости укупног привредног развоја. Аутори указују на теоријско исходиште савремених еколошких проблема, јер је класична економија однос према природи разматрала као неопходност експлоатације ресурса. Еколошка економија оштро упозорава на ограниченост понуде необновљивих ресурса, односно на неодрживост досадашњих приступа и односа према природи. Тржиште није универзалан и рационалан регулатор, посебно на сектору заштите природне средине и одрживости природних вредности. Савремена економска наука развија нове механизме за афирмацију еколошких законитости у интегралне токове понашања утемељене у економском животу, на релацији максимизирања доходака(користи) и минимизирање издатака (штета).

Прегледно структурирана поглавља и велики број илустративних примера битно доприноси потпунијем информисању стручне и шире јавности о бројним проблемима и научним одговорима на питања везана за економију при-

родних ресурса и животне средине. Економисти и други стручњаци који се баве природним ресурсима морају се ослањати на научне процене опасности међугенерациских аспеката деградације животне средине. Монографија ће бити користан приручник истраживачима у научним институтима, студентима основних, дипломских и докторских студија, као и многим стручњацима у пракси чије професионалне активности обухватају проучавање економије природних ресурса и животне средине уопште.

Садржај монографије омогућава стручњацима различитих економских и инжењерских специјалности (агроекономије, агрономије, технологије, геологије, хидрологије, енергетике, менаџерима у привредним друштвима, аналитичарима у институтима, коморама и министарствима, наставницима и студентима на високошколским установама), допунска знања из одређене области и ширу представу о размештају и резервама природних ресурса и ресурсних система (необновљиви, обновљиви, континуелни) у Србији и свету, појединим земљама и регионима, механизмима регионалних тржишта, о факторима који утичу на просторну организацију и функционисање тржишта природног капитала. На тај начин, кроз широки аналитички преглед комплексних еколошко-економских феномена, и на тој основи изведених нових дилема и закључака о одрживом развоју, монографија ће значајно допринети потпунијој економско-ресурсној компетентности различитих истраживача и других стручњака, да би се могли ефикасније укључивати у решавање широког спектра развојно-економских и еколошких питања.

Проф. др Милутин Т. Ђоровић

**ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ,
БЕОГРАД**

Ул. Волгина 15, 11060 Београд
тел./факс: +381 (0) 11 29 72 858
тел. +381(0) 11 29 72 848
e-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu
www.iep.bg.ac.yu

- ЗАДРЖНИ САВЕЗ СРБИЈЕ, БЕОГРАД – СРБИЈА
- ПРИВРЕДНА КОМОРА БЕОГРАДА – СРБИЈА,
- РЕГИОНАЛНА ПРИВРЕДНА КОМОРА НОВИ САД – СРБИЈА
- ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ ЗЕМУН – СРБИЈА
- ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД – СРБИЈА
- ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ ИСТОЧНО САРАЈЕВО – РЕПУБЛИКА СРПСКА
- ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ СУБОТИЦА – СРБИЈА
- ИНСТИТУТ ЕКОНОМСКИХ НАУКА БЕОГРАД – СРБИЈА
- ИНСТИТУТ ЗА ПРИМЕНУ НАУКЕ У ПОЉОПРИВРЕДИ БЕОГРАД – СРБИЈА
- ПОЉОПРИВРЕДНИ ИНСТИТУТ БАЊА ЛУКА – РЕПУБЛИКА СРПСКА
- ИНСТИТУТ ЗА ТУТУН ПРИЛЕП – МАКЕДОНИЈА
- INSTITUT AGRONOMIQUE MEDITERRANEEN DE MONTPELLIER (CINEAM – IAMM) - FRANCE
- FACULTY OF AGRO-FOOD AND ENVIRONMENTAL ECONOMICS, ACADEMY OF ECONOMIC STUDIES, BUCHAREST – ROMANIA
- INSTITUTE OF AGRICULTURAL ECONOMICS, BUCHAREST – ROMANIA
- INSTITUTE OF AGRICULTURAL AND FOOD ECONOMICS, WARSAW – POLAND
- BANAT UNIVERSITY OF AGRICULTURE, TIMISOARA – ROMANIA
- BALKAN ENVIRONMENT ASSOCIATION (B.EN.A.– GREECE)
- НАУЧНО ДРУШТВО АГРАРНИХ ЕКОНОМИСТА БАЛКАНА (НДАЕБ/BSAAE) БЕОГРАД – СРБИЈА
- БАЛКАНСКА АСОЦИЈАЦИЈА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ БЕОГРАД-СРБИЈА

**Организују
МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СИМПОЗИЈУМ**

**МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ
РАЗВОЈ (III) - рурални развој и (не)ограничени ресурси -**

Београд, 04-05. децембар 2008. године

Пријава радова

- Пријаве за учешће и апстракти се достављају поштом или е-маилом најкасније до **20.09.2008. год.**
- Апстракте доставити највише на ½ стране (на српском и енглеском језику) на адресу Института за економику пољопривреде.
- Рок за достављање комплетних радова НА СРПСКОМ ИЛИ ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ је **20.10.2008. год.**
- Рад се предаје у електронској форми (е-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu ili drago_c@mail.iep.bg.ac.yu ili bojana_b@mail.iep.bg.ac.yu ili bojanabekic@yahoo.com)
- Сви радови подлежу рецензији, а прихваћени радови од стране рецензента, штампаће се у Тематском зборнику који ће бити објављен пре одржавања Скупа.
- Радове обавезно прилажу чланови тима Пројекта 149007 Министарства науке Републике Србије;

Котизација

- Котизацију плаћају сви учесници у износу **3.000,00 дин. бруто или 36 ЕУР-а** на текући рачун бр. **245-19199-55** Агробанка а.д. Београд Србија.
- Уплата котизације обезбеђује: Зборник радова са пратећим материјалом и свечаном вечером.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ИЗРАДУ РАДОВА

Обим рада

- Стриктно до **7 (СЕДАМ) страница, формата Б-5 ИСО** (укључујући табеле, графиконе, слике и резиме), са проредом **сингл.**

Прва страна

- Наслов рада треба да буде центриран, у максимално два реда, писано **ВЕЛИКИМ СЛОВИМА**, size 12 Times New Roman (**болд**).
- Имена аутора написати испод наслова са размаком два реда, size 10 Times New Roman (*италик*). У фусноти дати пуно име и презиме

аутора, титулу, научно звање, назив и адресу Институције из које долазе, број телефона и е-маил адресу.

Резиме

- Наслов резимеа центриран, написан на два реда размака испод имена аутора, size 12 Times New Roman.
- Текст резимеа, један ред размака од наслова резимеа, *италик*, size 10 Times New Roman (нормал), српски - ћирилица а енглески – латиница, до 250 речи.
- Кључне речи испод текста резимеа, са једним редом размака.
- Апстракт и кључне речи, са насловом рада и адресом аутора дају се на крају рада, на енглеском, односно на српском језику.

Писање рада

- Рад се пише на рачунару у програму Word for Windows, у фонту Times New Roman, size 10, стандарни проред 1, формат Б5 ИСО, fully justified. Маргине страница 2,54 cm top, bottom, left, right.
- Нумерација страница треба да буде у доњем делу странице, центрирана.
- Поднаслови треба да буду центрирани, написани малим словима и болдовани (почетно слово велико), size 11 Times New Roman.
- Проверити граматичке и словне грешке у раду.

Литература

- Даје се на крају рада, пре резимеа
- Библиографска јединица треба да садржи: презиме и име аутора (односно коаутора), годину издања, наслов рада, издавача, место издања и цитиране стране од-до. Уколико је реч о раду из часописа, неопходно је навести назив и број часописа.
- Библиографске јединице слажу се абecedним редом презимена аутора или наслова.

Место одржавања скупа и смештај учесника

- Београд-Земун, Пољопривредни факултет, ул. Немањина бр. 6

Званични језици симпозијума

- српски и енглески

Агробанка

ДОМАЋА БАНКА СА ТРАДИЦИЈОМ

- Кредити за пољопривреду
- Кредити за учешће у финансијском лизингу - набавка пољопривредне механизације и опреме
- AgroCard – кредитна и дебитна

ЗА СЕЛО КАО У СТАРА ДОБРА ВРЕМЕНА!

www.agrobanka.co.yu

PROJEKTOVANJE I IZVOĐENJE

- Termo - tehničkih instalacija za objekte visokogradnje i ostale objekte niskogradnje
- Toplovoda
- Unutrašnjih gasnih instalacija
- Merno - regulacionih stanica
- Distributivnih gasovoda od polietilena
- Gasovoda srednjeg pritiska
- Grejnih instalacija
- Instalacija vodovoda i kanalizacije
- Instalacija ventilacije i klimatizacije
- Sistema za navodnjavanje
- Građevinski radovi na objektima visokogradnje.

RG - 1

KMRS G - 6

KMRS G - 4

PROIZVODNJA

- Regulatora pritiska gasa RG - 1
- Kućnih merno - regulacionih setova: KMRS G - 4, KMRS G - 6, KMRS G - 10, KMRS G - 16, KMRS G - 25, KMRS G - 40

promont group
PROJEKTOVANJE - PROIZVODNJA MONTAŽA D.O.O.

Privrednikova 4b, 21000 Novi Sad
tel/fax: 021/443-195, 444-673
promontgroup@eunet.yu
www.promontgroup.co.yu

УПУТСТВО АУТОРИМА	INSTRUCTIONS TO AUTHORS
<p>Научни часопис ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна саопштења, приказе књига и документе. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне рецензије, према Стандардима МНС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис и може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију. Рукопис који је за дораду, редакцији прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Рад припремити на рачунару, програм Word for Windows, фонт Times New Roman – ћирилица, size 11 - Наслов рада: центриран, size 12, bold; међунаслови: size 11, bold. - Име аутора: испод наслова, академско, односно научно звање, организација, седиште. - Абстракт/сажетак (до 150 речи) и кључне речи, испод имена аутора. - Називи и заглавља табела морају бити на српском и енглеском језику, size 11, center. - Обим рада: до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе/доле 5.5, лево/десно 4.0, проред 1.0 (највише 18.000 знакова). - Литература (на крају рада, пре абстракта на енглеском): презиме и име аутора (година издања), <i>наслов рада</i>, издавач, место издања, број стране; азбучним редом према презимену аутора. - Абстракт (до 150 речи) и кључне речи, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику (фонт Times New Roman, латиница, size 11), после литературе. - На крају рада се наводи пуна адреса аутора, број телефона и Е-mail адреса. <p>Рад доставити на е-mail: iepbgdyu@eunet.yu или milanrmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу:</p> <p style="text-align: center;">ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ Београд, Волгина 15.</p>	<p>The scientific journal AGRICULTURAL ECONOMICS publishes the original scientific papers, review papers, professional papers, preliminary statements, reviews of the books as well as the documents. The papers categorized as the scientific ones must have two positive reviews, according to the Standards of MSRS as well as the Editorship Rules. The author is anonymous for reviewers, while the reviewer is anonymous for the author of the manuscript. The reviewer autonomously evaluates the manuscript and he/she could give a positive review, suggests some finishing touches or give a negative review. The manuscript that has to be finishes off, has been submitted to the author by editorial board, together with the text of anonymous review. Negatively evaluated manuscript has been submitted to the author, together with the text of anonymous review.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paper has to be prepared on the computer, in Word for Windows, Times New Roman, in English, size 11. - Title of the Paper: centered, size 12, bold; sub-titles: 11, bold italic. - Name of Authors: under the title, academic, i.e. scientific degree, institution, location. - Abstract (maximum 150 words) and key words, under the author's name(s). - Titles and Headings of the Tables, size 11, center. - Length of Paper: maximum 10 pages (including tables, graphs and pictures), paper size A4, margins: header/footer 5.5, left/right 4.0, line spacing 1.0 (maximum 18,000 characters). - Literature (at the end of the paper, before an abstract in English): surname and name of the author(s) (year of publishing), <i>title of publication</i>, publisher, place of publishing, page number(s); in alphabetical order according to the author's surname. - Abstract (maximum 150 words) and Key words, together with title of the paper and address of author(s) Times New Roman, size 11, after Literature. - At the end of the paper it should be cited a full author's address, phone number and e-mail address. <p>The paper should be sent to the following e-mail address: iepbgdyu@eunet.yu or milanrmilanovic@yahoo.com as well as two paper copies by post to the following address:</p> <p style="text-align: center;">AGRICULTURAL ECONOMICS (ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ) Belgrade, Volgina 15.</p>